

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Michal Mašek

Obraz dubu ve slovanských společnostech

Vision of oak in Slavonic societies

Praha 2010

vedoucí práce: Doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc.

PODĚKOVÁNÍ

Na počátku mé práce chci poděkovat všem lidem, kteří mi byli při mém tvůrčím úsilí nejvíce nápomocni.

Jmenovitě děkuji mé partnerce Marianě Ščelkové za duševní podporu a pomoc při překladech textů v cyrilici a polském jazyce, kolegovi Janu Kryštůvkovi, studentu historie, za pomoc při vyhledávání a zpracování latinských pramenů a kolegyni Evě Jelínkové, studentce bulharistiky, za překladovou výpomoc u textů jihoslovanské provenience. Mé poděkování patří též mé kamarádce, učitelce českého jazyka, Pavle Reimanové za pravopisné a stylistické korektury, mé matce Jaroslavě Jenčové za vytvoření časového prostoru a domácího zázemí a mému kamarádu, absolventu Fakulty aplikovaných věd ZČU v Plzni, Michalovi Prcínovi za pomoc při elektronickém formátování díla.

Rovněž děkuji svému vedoucímu diplomové práce Doc. PhDr. Bohuslavu Šalandovi, Csc za užitečné rady a připomínky při poskytnutých konzultacích a zástupci ředitele Ústavu etnologie PhDr. Janu Pargačovi, Csc za trpělivost při plnění mých studijních povinností.

PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny využívané prameny a literaturu.“

V Plzni dne

ANOTACE

Klíčová slova: dub, předkřesťanská společnost, indoevropské etnikum, historie slovanských etnik, obřad, mýtus, uctívání stromů, synkretismus, ochrana stromů, památné stromy.

Práce popisuje kultovní vztah ke stromům, zejména dubu, u předkřesťanských kultur. Na bázi rozsáhlé excerpty pramenů charakterizuje místo pohanských Slovanů v kontextu soudobého evropského kulturního prostoru. Popisuje obřady spojené s uctíváním dubu, zmiňuje léčivé vlastnosti připisované dubu a funkci dubu v mýtech o stvoření u různých indoevropských a ugrofinských etnik. Část věnovaná novodobému pohledu na stromy zpracovává vývoj vztahu člověka ke stromům, zmiňuje formy legislativních předpisů týkajících se stromů a v závěru charakterizuje podíl krize vztahu člověka ke stromu na celkové mravní krizi současné společnosti.

ABSTRACT

Key words: Oak, Pre-Christian Mankind, Indo-European Ethnic Group, History of the Slavic Ethnic Groups, Ceremony, Myth, Worship of the Trees, Syncretism, Protection of the Trees, Memorials Trees.

This thesis describes an iconic relationship to trees, especially oak, in the pre-Christian culture area. On the basis of wide excerpts the thesis characterizes the situation of pagan Slavs in the context of contemporary European cultural space. It describes the worship ceremonies of the oak, healing properties attributed to the oak and oak's feature in the myths creation of Indo-European and Finno-Ugric ethnic groups. The chapter of the current relationship man - tree concerns the development of this relationship, mentions the legislative acts relating to the trees and in the conclusion characterizes the role of the crisis of relationship man - tree to the overall moral crisis of the modern society.

OBSAH

1	Úvod	7
2	Problematika vnímání dubu archaickými předkřesťanskými společnostmi	9
3	Historický pohled	12
3.1	Dub v předslovanském období u okolních neslovanských etnik	12
3.2	Odraz dubu v historii slovanských etnik	20
3.3	Indoevropská etymologie slova dub	25
4	Mýtický pohled	27
4.1	Obřady konající se u dubů	27
4.2	Léčivé a magické vlastnosti připisované dubu	36
4.3	Pohled na dub jako na strom života	44
4.4	Dub v roli spojovací cesty mezi jednotlivými světy ve světle mýtů o stvoření	48
5	Novodobý pohled	52
5.1	Synkretický vývoj ve vnímání uctívaných stromů	52
5.2	Historický vývoj ochrany stromů v českých zemích	57
5.3	Vztah dnešní společnosti k památným stromům	59
6	Závěr	64
7	Prameny a literatura	67

1 Úvod

Z počátku mám potřebu se vyjádřit, co všechno mě k napsání této práce přivedlo. Prvním stavebním pilířem zásadního významu mi byla má profesní činnost v oboru komplexní péče o stromy, kterou jsem začal vykonávat díky mému členství v dobrovolné společenské organizaci Českého svazu ochránců přírody v Plzni, a to ještě v době existence Československé socialistické republiky. Díky aktivitě v této organizaci se mi z mého koníčka stala každodenní pracovní činnost. Přes zemědělská a lesnická oborová studia a pracovní poměr v brněnské zahradnické a lesnické firmě Eden jsme s přáteli založili v roce 1995 vlastní firmu Prostrom Bohemia s.r.o. A tak, když jsem pocítil po patnácti letech práce v oboru potřebu odlehčit si své podnikatelské břímě, vrhl jsem se na studia. Jelikož mým druhým životním koníčkem, a tudíž i druhým stavebním pilířem této mé práce, je historie, přestoupil jsem po třech studijních letech věnovaných oboru Slavistiky všeobecné a srovnávací na historicky zaměřený obor Etnologie. Díky jazykové průpravě v oblasti slovanských jazyků a četbě historických pramenů jsem načerpal tolik zdrojů, že jsem si dovilil tento pokus o napsání jakési studie věnované proměnám vztahu člověk a strom. Protože v historických pramenech slovanské provenience se, k mému podivu, jako zástupce rostlinné říše nejčastěji vyskytují zmínky o dubu, rozhodl jsem se zaměřit své úsilí směrem k tomuto organismu. Výsledkem budiž tato má práce, při jejímž psaní, jak je patrné z výše uvedených životopisných skutečností, jsem čerpal jak z osobních zkušeností a četby profesní literatury z let pracovních, tak z četby historických pramenů z let studijních.

Cílem práce je ukázat, jak se podoby stromu a lidské bytosti v myšlení příslušníků archaických společností vzájemně prolínaly až ztotožňovaly, a to se zvláštním zřetelem na nekorunovaného evropského krále stromů – na dub. Rovněž se chci pokusit nastínit to, čím strom člověka a jeho společnost přesahuje, neboť nelze opominout význam stromu jako metafyzické struktury a stavby světa. Jako vertikální osy spojující nebe se zemí. Osvětlit jeho spojení se slunovratovými ohni. Nejde mi o zachycení obecných tezí, jako spíš o uspořádání představ, které jsou dnes velmi matné či zcela zastřené. Chci pochopitelně vyjádřit, že nelze hovořit jen o oslavě stromu, ale také o přeměnách a vývoji jeho vnímání, včetně pozvolného upadání jeho významu pro dnešní společnost na úroveň pouhé surovinové základny, dnes navíc nahraditelné. Tuto problematiku budu sledovat především ze zorného úhlu Evropana se slovanskými kořeny a praktickými oborovými zkušenostmi.

Touto problematikou se do hloubky zabývali jen vědecké kapacity doby obrozenecké. Duchu doby také odpovídaly závěry jimi dosažené. Má snaha byla jít hlouběji a nestranně do historie. Tomu také odpovídá má cílená pozornost, upřená na historické prameny. Snažil jsem

se soustředit v převážné míře na originální dobové dokumenty z doby raně křesťanské a na folklorní sběry prováděné v oblastech osídlených slovanskými etniky. Souběžně jsem se snažil věnovat archeologickým nálezům a novým vědeckým závěrům. Tomu odpovídá i rozčlenění práce na celky historické, mýtické a novodobé.

Ve veškerých zdrojových materiálech se vztahu člověka ke stromu autoři zabývají jen okrajově. Tudíž jsem byl nucen shromáždit větší množství literatury, abych byl dostatečně a kvalifikovaně schopen argumentovat.

2 Problematika vnímání dubu archaickými předkřesťanskými společnostmi

Názor předkřesťanských společností na svět byl radikálně odlišný od dnešního názoru materialistické společnosti vyrostlé na křesťanské tradici. Viditelný svět byl pro ně pouhou stopou světa neviditelného. Dle jejich představ jim neviditelný svět neustále zasahoval do jejich každodenního života. Záhrobí a tento svět neoddělovala žádná hranice. Člověk tak byl stále obklopován „zjeveními“. Věřili, že všechno, co je obklopuje, má duši, jakousi vnitřní životní sílu. V jejich pojetí to byla božská energie, která všechno prostupuje – osoby, zvířata, rostliny, nerosty, zemi. Zřejmě tuto energii cítili, snažili se ji poznávat a respektovali ji. Byli tak obklopeni hustým a složitým předivem pletiv různých sil, že jen vyčlenění jedinci ho mohli chápat a částečně i ovlivňovat.¹

Historie soužití lidí a stromů je tak dávná, že letopočty ztrácejí svou vypovídající hodnotu. Od počátku vnímání stromu člověkem byl strom pro člověka jakousi jistotou v jeho světě plném nejistých skutečností. Stal se pro něj králem rostlinné říše, tak jako lev králem říše živočišné. A to nejen díky vnímání větví jako koruny nebo jeho velikosti, či letitosti a pevnosti. Bez ohledu na věk a čas představuje člověku takové základní dobré vlastnosti, jako je síla, vytrvalost, věrnost, pevnost, odvaha, houževnatost, pevná vůle, důvěryhodnost, vyrovnanost, spravedlnost, plodnost, ušlechtilost a vznešenost.²

Je-li strom vnímán, především díky své koruně, jako král rostlin, pak dub, díky své dlouhověkosti a mohutnosti, byl považován za krále lesa. Důvodů, proč právě dub, je jistě více. Mezi hlavní můžeme zařadit jeho odolnost vůči nepříznivým klimatickým podmínkám a tvrdost jeho kůry i dřeva (jedná se o nejtvrdší dřevinu Evropy). Jeho stabilita je dána rozsáhlým kořenovým systémem, který kopíruje objem a tvar koruny. Tím představuje dokonalý symbol božského světa, jelikož impozantně zasahuje stejnou měrou jak do nebes, tak i do podsvětí, zatímco kmen představuje spojnicí mezi těmito světy, procházející skrz naši dimenzi.³ Tato představa možná přetrvala v královské Anglii v korunovačním procesu, při němž nově zvolený král musí zasadit dub.⁴

¹ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 10.

² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 151.

³ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 98.

⁴ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, opak. cit. s. 216.

Majestátní oválná koruna inspiruje k rozjímání. Její tajemství však především tkví v jejím aerochemickém účinku. Vzduch dubového lesa totiž prokazatelně snižuje krevní tlak, tudíž tak na lidskou psychiku působí uklidňujícím dojmem. Viz tak např. kostru parkových porostů nejen u zámků, ale i u léčebných zařízení. Už pro předkřesťanské společnosti byl dub prokazatelně faktorem stability a bezpečnosti.⁵ Pro naše předky byl v jejich vnímání důležitý fakt, že z hlediska tehdejší délky jejich životní pouti a délky života dubu představoval pro ně dub symbol nekonečně dlouhého a vitálního života. Svým opadem a opětovným narůstáním listového aparátu pro ně dub představoval (tak jako v živočišné říši had) neustále se obnovující nezničitelnou živou podstatu světa.⁶ Všechny utržené rány snáší viditelně s bohorovným klidem, jako by nemohly jeho životní funkce vůbec ohrozit. Tam, kde rostou duby, je vždy dostatek světla pro vše, co roste pod nimi a vedle nich. Jako by vše rostlo pod jejich ochranou. Duby nikdy nevytváří strašidelně temné lesní porostní celky.

Na základě lidského poznávání přírody a boje člověka v ní o holé přežití se rodily první náboženské představy. Už v počátcích lidského vědomí, v období loveckých společností, přisuzovali naši předci stromům duši.⁷ Věřili, že strom jim díky svému kmeni a nebetyčné koruně může zprostředkovat spojení s božstvem jiných světů a případně i naznačit boží vůli a bytosti v něm přebývající mají nad nimi moc.⁸ Smrt chápali jako vzájemně se doplňující formu žití a věřili, že cesta od mrtvých k živým vede od kořenů přes kmeny stromů kolmo vzhůru.⁹ Nejstarší doklady o uctívání stromů máme ve skalních rytinách z doby kamenné. Každé společenství mělo svůj posvátný háj (nemeton) a v něm jeden strom, který zastupoval strom světů a pod nímž se řešily všechny podstatné záležitosti týkající se života či smrti.¹⁰ Tisíciletou tradicí bylo, že se lidé pomocí magických rituálů (prostřednictvím šamanů/druidů/žreců) spojovali s rostlinami, hovořili s jejich dušemi nebo duchy (dévy, dryády, leši), aby mohli využít jejich pomoci, třeba v podobě léčivých sil (přibližně 25 % léků se dnes vyrábí ze stromů nebo obsahuje syntetickou napodobeninu v nich se vyskytujících látek¹¹).¹² Na znamení své dobré vůle dávali rostlině dary, a teprve když duch rostliny oznámil svou vůli, mohli využít sil této rostliny.¹³

⁵ HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 139.

⁶ Ibidem, s. 133.

⁷ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 215.

⁸ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 30.

⁹ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 100.

¹⁰ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 154.

¹¹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 9.

¹² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 23.

¹³ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 29.

Lidé proto přistupovali ke stromům uctivě a s opatrností jako k někomu mocnému, koho si nesmějí rozhněvat a s kým je zapotřebí vycházet v dobrém. Proto nedovolovali uctívaným stromům ubližovat ani lámáním větvíček, protože věřili, že by tím uškodili sami sobě.¹⁴ Po svévolném zásahu do takového stromu následoval trest smrti. Domnívali se, že když zemře člověk, tak první kroky jeho duše na dlouhé cestě na onen svět vedou do uctívaného stromu. Tento strom se mu stane stromem světů, větve příčkami nebeského žebříku, po kterých může stoupat do světa bohů. Předpokládali, že po stejných větvích budou zase sestupovat při svém příštím převtělení.¹⁵ Později, když lidé začali více využívat půdu a po přijetí víry v jednoho boha, začali postupně uznávat jen ty stromy, které pro ně byly něčím výjimečné a které považovali za sídlo jakéhosi božstva (ve Finsku se až do 19. století říkalo „boží strom“ dubu¹⁶) či kmenového nebo rodového ducha.

Archeologové podle pět tisíc let starých nálezů zjistili, že plody dubů nebyly jen potravou pro zvířata, ale že si lidé v oné době z dubových žaludů pekli chléb. Lidé doby halštatské podkládali význačné zemřelé dubovými větvemi s listím a stavěli jim hrobky z masivních dubových trámů.¹⁷ Ještě v písemně doložitelné minulosti se ze žaludů a z duběnek¹⁸ vyráběl hnědočerný rostlinný inkoust, ale v době bídy ho bylo málo, protože lidé tyto plody spíše snědli (umleté na mouku se používaly i do polévek a kaší). I dnes se z žaludů v Číně vyrábí škrob a alkohol. Vylisované žaludy se také používaly a ještě leckde používají jako krmivo pro hospodářská zvířata. V léčitelství se stále používá dubová kůra, která má díky velkému obsahu tříslovin stahující účinek. Rovněž tak se od nepaměti používá i při činění (tříslovými louhy) a barvení (díky obsahu látky tanin) kůží. Dubové dřevo bylo zase pro svou kvalitu nepostradatelné ve stavebnictví, truhlářství a nábytkářství.¹⁹ Vyráběly se z něj především brány, prahy, hrobky, rakve, základové kůly a pilře, sudové latě, stoly, stoličky, křesla, lodě, součástky, jež jsou hodně mechanicky zatěžovány.

¹⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166.

¹⁵ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 154.

¹⁶ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 216.

¹⁷ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 217.

¹⁸ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 428.

¹⁹ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 180.

3 Historický pohled

V následujících kapitolách mi jde o srovnání dnešního kulturního pojetí státem chráněných stromů se vnímáním posvátného stromu ve společnostech v dobách před ovlivněním křesťanstvím. A to dle dostupných písemných záznamů a objevených archeologických nálezů. Výzkumnou půdou mi byla půda evropská.

3.1 Dub v před slovanském období u okolních neslovanských etnik

„Všem starým národům byly rostliny bytostmi živými: cítily, rozuměly i odpovídaly. Koho žel a strasti svíraly, ten k stromům a lesům se utíkal, jim si stěžoval, s nimi radu bral, u nich útěchy docházel.“²⁰

Tolik na úvod slova L. J. Kořenského. Tuto podstatu problematiky vnímání rostlinstva nám potvrzuje zpráva Konrada Megenberga z roku 1476, ve které autor píše, že:

„Starí pohané měli své modly v dubech a když si jim stěžovali na svá trápení, odpovídaly jim modly ze stromů nářků.“²¹

To nám potvrzuje stará čuvašská (pozůstatek původně turkických etnik v Povolží) píseň z 16. století o mládenci, který byl proti své vůli odveden na vojnu a hledá svého otce ve starém dubu, aby si mu mohl postěžovat na svůj osud a poradit se s ním.²²

Naši předkové měli díky své přímé a vědomé závislosti na stromech související s uspokojováním základních lidských potřeb (teplem, potravou, léčením, přístřeším) mnohem vyvinutější instinktivní reakce na přírodní prostředí.²³ Proto staré stromy uctívala a někde i dnes ještě uctívá velká část etnik naší planety. Jsou spojeny s okolo žijícími lidmi a s jejich osudy jsou nepřehledně propleteny. Také byla jednou z možností politické likvidace vytčeného kmene likvidace jeho posvátného háje. Tuto metodu podmaňování sousedů později s úspěchem převzali Římané a po nich zdokonalilo nastupující křesťanství.²⁴

Dub je stromem, který byl v dějinách lidstva uctíván snad nejvíce ze všech dřevin. Téměř u všech etnik sídlících v mírném podnebném pásu se tento král rostlinné říše vždy těšil mimořádné lásce a úctě, a tak byl často prohlašován posvátným. Nejinak tomu bylo i u Indoevropanů, jeho majestátní postavení vyplývá i z toho, že byl spojován s mnoha

²⁰ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, cit., s. 7.

²¹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, opak. cit. s. 216.

²² СОБОЛЕВ, А. Н., *Мифология славян*, s. 77.

²³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 26.

²⁴ HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 131.

nejvýznamnějšími božstvy z poněkud nesourodých kulturních oblastí, *Diem, Jupiterem, Dagdou, Thorem, Perunem...*²⁵ Prakticky ve všech známých indoevropských tradicích je kult dubů spojen s kultem takovýchto hromovládů.²⁶ Což je zřejmě svázáno skutečností, že ačkoli do něho často udeří blesk, strom většinou tuto pohromu bez větších problémů přežívá.²⁷ Dle tehdejšího vnímání předává bleskosvodný dub zemi kosmický oheň, požehnání nebes, které dává plodnost (proto posvátné výroční dubové ohně):

„...sršel oheň ze sekery,
lítal z kmene dubového;
...Hned se háje pozdvihaly,
lesy růsti započaly...“²⁸

Na ochranu proti případnému hněvu boha - blesku vyřezávali druidové (jejich pojmenování vzniklo spojením dvou indoevropských kořenů - *dru = dub a *wid = vize)²⁹ do dubů kruh rozdělený na čtyři díly a v některých oblastech Anglie tento zvyk lesníci ještě udržují. S tímto kultem úzce souvisí fakt, že lidé putovali kilometry daleko, aby získali alespoň malý kousek dřeva ze stromu, který byl zasažen bleskem.

„...Co se loučí roztrousilo,
co se tříštek roznosilo...“³⁰

Zajímavé je postavení dubů v Taliesinově velšské básni Llyfr. Zde zastupují postavení lidských bojovníků v rozhodující bitvě. Tato pověst byla zpopularizována zejména díky několika filmovým ztvárněním a tímto veršem:

„Dub je rychlý;
nebe i země se před ním chvějí.
Před nepřítelem stojí jako statečný vrátný.
Jeho jméno je oporou.“³¹

Tak jako nás dnes ekologická výchova učí vzájemné propojenosti a závislosti živých organismů na sobě, tak lidé na přírodě přímo závislí měli vnímání dubu přímo svázané s býkem. Jedním z poskytovaných odůvodnění je jeho bučení, které je přirovnáváno ke hřmění. Dalšími kritérii byly silové a plodnostní parametry. A tak pro zachování stability přírodního cyklu byli během zimního slunovratu pod duby obětováni býci (méně často kanci a

²⁵ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 98.

²⁶ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 39.

²⁷ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 42.

²⁸ Kalevala, přel. Holeček, J., opak. cit. s. 22.

²⁹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, opak. cit. s. 58.

³⁰ Kalevala, přel. Holeček, J., opak. cit. s. 22.

³¹ HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 135-139.

kohouti). Býk byl tak zřejmě totemovým zvířetem svému rostlinnému protějšku – dubu.³² Pro tuto domněnku svědčí i známý epos o Gilgamešovi, kde se vypráví o zákonitém potrestání hlavních hrdinů za to, že vykáceli posvátný háj a zabili v něm nebeského býka.³³

Máme svědectví, že od starověku se pod dubovými pamětníky konaly soudy a skládaly sliby (např. Sokrates). Běda přísahajícímu, pokud dub ztratil vitalitu nebo přestal plodit. Ve Velké Británii se dnes těmto stromům říká *gospel oaks*, chodí se pod ně říkat nepříjemná pravda, farář pod nimi může kázat pravdy evangelia a prosit o požehnání Nejvyššího pro své společenství.³⁴

Další pozoruhodností je zejména jihoslovanské pojmenování „badnjak“, které má možná příbuzenskou souvislost s „ohnivými hady z hlubin“, které nalézáme v indoevropských mytologiích: védský *Ahi Budhnja* = had z hlubin (*budhná* = „dno, základ, kořen“, avest. *búna* = „základy, hlubina“), řecký *Pýthón* (řec. πυθωνη = „dolní část, dno“, latinsky *fundus*). *Ahi Budhnja* býval ztotožňován s božstvem ohně Agnim (= zběsilý had) - *Ahi Budhnja* je neviditelně to, co je viditelně Agni. Jindy byl přirovnáván k bohu Slunce (*Súrja*). Podle *Rgvédu* se:

„oheň rodí z temnoty či neproniknutelné hmoty jako podsvětní děloha a plazí se jako had.“³⁵

Je dvojaké podoby - může být požíračem lidí, nebo jejich přítel (*mitra*). V Srbsku šel před svátkem narození Páně (datum se lišilo od vesnice k vesnici) hospodář do lesa, porazil urostlý dub a odvezl jej domů. Rodinní příslušníci ho vítali zpěvy a přípitky. Večer pak toto dubové dřevo-badnjak v domácím ohništi zapálili, sypali naň plody a polévali vínem. Nechávali ho hořet celé svátky až do úplného vyhoření.³⁶ Hadovitá podoba štědrovečerního polena a jeho pálení, stejně jako název svátku provokuje k hledání společného původu těchto jevů v různých částech indoevropského světa. Otázky vyvolává rovněž fakt, zda použití dubového polena, případná souvislost s „ohnivým hadem“, který dává plodnost a prosperitu, nesouvisí s hadem ukrytým u kořenů světového dubu, proti kterému bojuje hromovládce a jehož porážka znamená uvolnění plodonosných sil.³⁷ Čemuž by napovídal zvyk popsáný Jamesem Frazerem v jeho knize *Zlatá ratolest*, kde uvádí, že posvátný král dubu byl o letním slunovratu upálen zaživa jako oběť, a poté přijat do nebeského světa.³⁸

³² LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 99-101.

³³ *Epos o Gilgamešovi*, přel. Prosecký, J., Hruška, B., Rychtařík, M., s. 136.

³⁴ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 216.

³⁵ ELIADE, M., *Mefisto a androgyn*, op. cit., s. 72-73.

³⁶ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 14.

³⁷ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 207.

³⁸ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 99.

V hebrejské tradici byl dub (*ela, elon, alon*) zasvěcen Stvořiteli, kterého (dle christianizujícího výkladu dějin) *Abrahám* ukryl i s dvěma anděly pod jeho větrovým, když se na svou pozemskou pouť převlékali za poutníky.³⁹ Náboženský reformátor Izajáš, s jistou dávkou opovržení k heterodoxním praktikám svých současníků, označuje přímo dva pěstované druhy dubu jako vhodné dřevo pro výrobu idolů pro modloslužebné účely. Existence posvátného stromu je ve zdejší tradici přímo svázána s existencí svatostánku. Oproti Evropě, kde je kult dubu personifikován mužskou postavou⁴⁰, je na Předním východě příklon spíše k ženské podstatě. Z historických pramenů vyplývá, že právě v Izraeli jsou jihovýchodní hranice zvláštního postavení dubu. Už v sousední krajině, v Mezopotámii, nehrály duby v náboženském kultu žádnou zvláštní roli. V těchto krajích to zřejmě souvisí s jeho přirozeným existenčním rozšířením (V Izraeli máme přirozený výskyt sedmi druhů příslušníků jeho rodu, zatímco v Mezopotámii rostly duby jen výjimečně).⁴¹

Řekové jej zasvětili *Apollónovi*, bohu Slunce, vědy a umění a arkádští Řekové nazývali sami sebe *Eggenoi Dryos* (Synové dubu). Ovidius se domníval, že pračlověk požíval žaludy, které padaly ze stromu *Jovišova*.⁴² Podle *Odyseie* stál v Dodonu u Epiru *Diův* dubový háj (*drunemeton*) a zde, v jedné z nejstarších antických věštíren, kde duby odpovídaly na otázky kněží šuměním listí nebo ševlením čerstvých letorostů a odpovědi zprostředkovávaly tři ženy – holubice (*plejády*) v extatickém stavu, byla věštěna *Diova* vůle :

„...*Odyseus sám prý v Dódónu šel – chtěl z božího stromu,
z dubu s vysokým listím, se doslechnout z Diovy vůle,
jak by se vrátil domů, v kraj žírné ithacké země...*“⁴³

Věstecké síly tohoto dubu zůstávaly zachovány i v kusech, které se z něj samovolně odlamovaly. A tak dřevěný trámek z dódónského dubu byl zabudován i do Iásónovy lodi *Argó* kvůli výpravě do Kolchidy za zlatým rounem, aby mohl Argonautům při plavbě poskytovat rady.⁴⁴ Na dubu viselo i zlaté rouno, které u paty stromu hlídal strašlivý drak – model velmi podobný světovému stromu. Obdobný dubový svatý okrsek stával poblíž Marseille, kde druidové kvůli navození harmonie s duchem dubu a schopnosti předpovídat věci budoucí, žvýkali žaludy. Zprávy o tom nám poskytnul řecký básník Lúkián, píšící v 1. století našeho letopočtu.⁴⁵

³⁹ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 177.

⁴⁰ ТОЛСТОЙ, Н. И., „Священный дуб“, in: *Очерки славянского язычества*, s. 486.

⁴¹ TYDLITÁTOVÁ, V., *Stromy ve starozákonní tradici*, s. 174–181, 205.

⁴² LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 98.

⁴³ HOMÉROS, *Odyseia*, přel. Otmar Vaňorný, s. 240.

⁴⁴ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, s. 177.

⁴⁵ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 216.

Na Kapitolu, v náboženském středisku Římanů, byl *Jupiter* ctěn jako božstvo dubu, deště a hromu a jeho jméno se po dnešní dobu uchovává v latinském výrazu pro žalud – *juglans* (= *Jovis glans* = *Jupiterův* plod). V jejich svatyních plálo hořící dubové dřevo. Popel z těchto ohňů byl ceněný díky představě o přímém přenosu dubové plodnosti do země, a tak jím byla posypávána pole nebo se zamíchával do osiva. Dub byl také považován za otce lidstva. Římané věřili, že první lidé pocházejí z dubů, které se otevřely a umožnily lidem vyskočit z nich ven.⁴⁶ Jejich věhlasný básník Publius Vergilius Maro (70 – 19 před n. l.) o tomto napsal:

*„Tyto lesy byly nejdříve sídlem lesních mocností,
nymf a faunů, jakož i primitivních lidí,*

kterí se zrodili z kmene stromů včetně nepřemožitelného dubu.“⁴⁷

To potvrzuje fakt, že věnec z dubových větvíček a listů byl ve starém Římě vyznamenáním, které bylo udělováno za hrdinské činy⁴⁸, a ještě dnes v řadě evropských armád jsou dubové listy používány jako vojenské hodnostní znaky ve formě nášivek na důstojnických uniformách. Dalším potvrzením takovéto nepřemožitelnosti dubu může být myslivecký zvyk, kdy si lovec po úspěšném zásahu zastrkává za klobouk dubovou větvíčku.

O keltských druidech tvrdí římský polyhistorik Gaius Plinius Secundus (23 – 79 n. l.), že žili v dubových hájích a žádná kultovní jednání se neobešla bez listů tohoto stromu.⁴⁹ Symbolizoval pro ně bránu/přechod mezi oběma prahovými slunovratovými obdobími. Podle některých zdrojů pro Kelty zaujímal dub královské postavení Pána lesa, představoval jeho sílu, mužnost a ochrannou moc. O letním slunovratu popíjeli dubové víno a žádali Pána lesa (lidského dubového krále) o předání kouzelné dubové hůlky a poté ho obětovali Velké bohyni (Matce Zemi).⁵⁰ Dubový král však podle jejich představ nezemřel, jeho osvobozená duše, jako inkarnace božstva, prošla branou, kterou představoval dub, do prvopočátků, do klína Matky Země, aby se omlazený mohl znovu zrodit o zimním slunovratu. Představu takového obřadu nám může přiblížit silně morbidně fantastní líčení Roberta Gravesa:

*„...O letním slunovratu, na konci své půlroční vlády, byl „sakrační král“ opit
psychedelickým metem a „zaveden do středu kruhu, který tvořilo dvanáct kamenů*

rozestavěných kolem dubu a kde stál kamenný oltář.

Dub byl osekáný a jeho větve tvořily tvar T.

⁴⁶ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 78.

⁴⁷ ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, op. cit., s. 176.

⁴⁸ Ibidem, s. 177.

⁴⁹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 58.

⁵⁰ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 100.

Král byl připoután k dubu pětinasobnými pouty z vrbových prutů; (...)zbili ho do bezvědomí, potom z něj stáhli kůži, oslepili ho, vykastrovali, probodli kopím z jmelí a nakonec rozporcovali na kamenném oltáři. Jeho zachycenou krví se postříkalo celé společenství, aby se mohli všichni podílet na králově síle a plodnosti. Jeho údy byly opečeny na ohni z dubové hranice. Ten se rozžítal posvátným plamenem, který pocházel z bleskem zasaženého dubu, nebo se rozdělával třením olšové nebo svídkové hůlky o dubovou štěpinu. Kmen stromu potom vyvrátili z kořenů, naštěpali z něj třísky a spálili v ohni. Dvanáct mužů běsnilo v divém tanci kolem ohně a za extatického zpěvu trhali maso zuby. Krvavé zbytky se spalovaly v ohni – kromě genitálií a hlavy. Ty se vložily do člunu z olšového dřeva a zavezly se po řece na nějaký ostrov. Hlava se někdy vypreparovala kouřem a uschovala pro orákula...“⁵¹

Zdá se pravděpodobné, že Keltové tyto představy převzali od původních, v Evropě usedlých zemědělských etnik, a že oběť lidského krále dubu nahradili zvířecí obětí – býkem.⁵² Jejich blízké sepětí s duby nám potvrzuje i vyjádření Maxima Myria:

„...Keltové uctívají Dia, keltské zobrazení Dia je vysoký dub...“⁵³

I zde můžeme předpokládat, že za „Diem“ se ukrývá blížeji těžce určitelný keltský hromovládce. Potvrzuje nám to keltský zvyk o zimním slunovratu pálit velká dubová polena k uctění boha ohně a války, Altmannem nazývaného *Dagda*⁵⁴ nebo *Taranis*, zmiňovaný Zdeňkem Váňou.⁵⁵ Jen zasloužilí keltští váleční rekové měli právo bojovat kyji zhotovenými z dubu zasvěcenému bohu ohně a války.⁵⁶ Pod posvátným dubem usedal vládce společenstva při řešení nejdůležitějších záležitostí, aby skrze ně mohli promlouvat bohové a při nastolovacím procesu byl pod ním obětován býk. O jejich sepětí s dubem svědčí jeho zařazení v jejich slunečním stromokruhovém cyklu. V tomto ročním kalendáři o třinácti měsících zaujímal jeho období čas kolem letního slunovratu. Jako jeho den mu přičkli 21. březen, den jarní rovnodennosti.⁵⁷

Duby zasvěcené germánskému *Tórovi/Donnarovi* stály v Hessensku a Westfálku.⁵⁸ Tak jako u jejich blízkých keltských příbuzných, tak i u Germánů při slunovratových svátcích plály ohně ze zapáleného dubového dřeva, příkladem můžou posloužit přežívající severské

⁵¹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, opak. cit. s. 218-219.

⁵² Ibidem, s. 219.

⁵³ „...Keltoiš sevbousi mešn Diva, ajvgalma deš Diošš Keltikošn uJpsilhš dru?š . . .“, cit. podle LETTENBAUER, op. cit., s. 165.

⁵⁴ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 59+173.

⁵⁵ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 39.

⁵⁶ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 225.

⁵⁷ Ibidem, s. 64.

⁵⁸ АФАНАСЬЕВ, А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, op. cit., s. 288.

Julbocky (vánoční doutnající dubové špalky).⁵⁹ Na hrdinský charakter dubu ve vnímání původních germánských etnik nás upozorní vyšitý vzor dubového listu nošený na fríské čapce, který může být odkazem vítězství nad křesťanskou snahou franských jednotek o vykácení jejich dubové svatyně.⁶⁰

Ve finském národním eposu Kalevala, v jeho druhé runě, která je věnovaná rostlinám, se mluví o dubu, jenž musí být odstraněn. Nejdříve vzešly ostatní rostliny, ale dub nikoli. Teprve, když byl žalud vsazen po požáru do kupy popele, vyrostl dub tak mocný, že měnil chod života na zemi. Hrdinovi Väinämöinenu se daný stav nelíbil a díky pomoci vodních sil jeho matky se mu podařilo boží strom porazit.⁶¹

V sídelní oblasti Baltů stál nejslavnější a věčně zelený posvátný dub *Perkunûv* v centrálním obětišti v Romove a u něho měly stát modly tří hlavních bohů – *Patolla*, *Potrimpa* a *Perkuna*. Byl u paty kmene zastřen hedvábnými záclonami, které kněží při slavnostech odstraňovali a pod nimž hořel oheň.⁶²

*„...Ten velký, hustý a ohromný dub, kde satan prováděl svoje výmysly a klamy, považovali za svatý, neboť se z jakési ďábelské příčiny neustále zelenal, v zimě i v létě, a byl podivuhodně rozložitý, košatý a široký, pevný a bez úhony a měl tak husté větve a listí, že skrze ně nepronikl žádný déšť ani sníh...“*⁶³

Další svaté duby stály ve Vilniu a Kreve. Pruský *Perkunas*, litevský *Perkunis* i lotyšský *Perkons* jsou homonymy jak pro dub, tak pro boha hromu a války.⁶⁴ Charles Skinner o Litevcích 15. století píše:

*„Přinášené oběti lidé pokládali ke kořenům největších dubů a hlavní kněz, „krive“, také známý jako soudce soudců, vedl hierarchii nejméně sedmnácti řádů kněží a starších uctívání lesa.“*⁶⁵

Úcta k dubu nebyla jen evropskou záležitostí – je známa z Kavkazu a Předního východu. V Abcházii existuje interpretace bouře velmi podobná východoslovanskému

⁵⁹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 131.

⁶⁰ Ibidem, s. 224.

⁶¹ Kalevala, přel. Holeček, J., s. 20-22.

⁶² KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 38.

⁶³ „...Ten wielki, mięzszy a okrutny dąb, gdzie szatan swoje matackie wymysły i konterfety ich miewał oni bałwochwalczy za święty mieli, albowiem sprawa czartowska, zawsze się zielenia, zimie i lecie a nad podziwienie ludzkie był rozłożysty, krzewisty i szeroki, trwały i nienaruszony bynajmniej, tak gęste gałęzie i liście na sobie miał, że żaden deszcz, ani śnieg przez nie przepaść nie mógł...“, *Z kroniki Sarmacji europejskiej Alexandra Gwagnina z Werony*, Turowski, K. J. (ed.), opak. cit., s. 242.

⁶⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 44.

⁶⁵ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, opak. cit., s. 59.

folklóru – během ní bůh hrom ničí dub. Proto ho Abcházci, ale i třeba íránští Osetinci nesázejí blízko domů.⁶⁶

Všechna zmíněná společenstva mají společné vnímání dubu jako sídla božstva bouří odpovědného za počasí, plodnost polí, lidí a dobytka, zajišťující spravedlnost a poskytující záruky ochrany před zlými silami chaosu.⁶⁷

⁶⁶ *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. М., Петрухин, В. Я., Толстая, С. М.(edd.), s. 170.

⁶⁷ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 217.

3.2 Odraz dubu v historii slovanských etnik

Pro naše předky byl dub symbolem síly, moci a trvalosti, díky mohutnosti a své dlouhověkosti byl pro ně prvkem stále vyhledávané stability, dodávající jim sebedůvěru, jistotu a rozhodnost. Že úcta k dubu tvořila neoddělitelnou součást života všech slovanských etnik, dosvědčují prameny ze všech slovanských oblastí: „na východě *Novgorodský letopis I* k roku 864 u Poljanů, na Balkáně *Život sv. Nauma Ochridského* z počátku 10. století, v Čechách *Kosmova kronika* a *Homiliář opatovický* z konce 11. a z počátku 12. století, u polabských a pobaltských Slovanů se najdou zmínky u Ebba, Herborda a Helmolda ze 12. století.“⁶⁸ První konkrétní zprávy o ctění dubů u Slovanů východních nám poskytuje popis misie biskupa Izraela k Sabirům ze 7. století a *Život Konstantinův* ze století 7.⁶⁹ Největší a nejmohutnější jedince zasvěcovali Slované v jejich předkřesťanské éře jejich ústřednímu bohu – *Perunovi*,⁷⁰ hřmícímu bohu (samotné jméno *Perun* znamenalo úder blesku), což nám potvrzuje srbské pojmenování dubu *gram*, *gramov* (= hrom).⁷¹ Pramenným dokladem je i 3. kniha *Války gótské* historika Prokopia z Caesareie, kde autor píše o bohu – vládci blesku (*demiúrgos astrapés*), jemuž Slované přinášejí oběti včetně dobytka.⁷² Tato lidová tradice byla velice živá ještě v 18. století, kdy Feofan Prokopovič musel křesťanům zakazovat před „*dubami molebny p'et*“.⁷³

Perunův dub najdeme ve všech typech písemných pramenů, včetně pohádek, legend a pověstí. V předkřesťanské době bylo zvykem pod ním řešit pro obec záležitosti zásadního charakteru, vynášeli se rozsudky a na jeho větvích byli věšeni provinilci.⁷⁴ V 9. a 10. století bylo na Rusi zvykem pohřbívat své úctyhodné zemřelé do dubových truhel nebo do mohyl se zákrytem z dubového dřeva.⁷⁵ Stromoví mohykáni byli uctíváni a byly jim přinášeny dary, aby božstvo zachovalo společnosti přízeň a neopustilo ji ani v těch nejtěžších dobách. Těmto posvátným stromům byly připisovány též silné léčivé účinky a byly místem vysoce koncentrované energie.⁷⁶ Dokladem takového místa je posvátný okrsek Kyjevanů existující ještě za vlády Vladimíra Velkého v druhé polovině 10. století, který byl během jeho

⁶⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, cit., s. 142.

⁶⁹ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 106-110.

⁷⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 72.

⁷¹ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 38.

⁷² VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, cit., s. 27.

⁷³ БОРОВСКИЙ, Я. Е., *Мифологический мир древних киевлян*, s. 58.

⁷⁴ ФРОЯНОВ, И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, s. 140-161.

⁷⁵ РЫБАКОВ, Б. А., *Язычество древней Руси*, s. 234.

⁷⁶ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 188.

christianizační revoluce roku 988 zničen. Uprostřed pahorku, na kterém stávala ona boží svatyně, rostl centrální strom kultu – Perunův dub.⁷⁷

Byzantský císař Konstantin VII. Porfyrogennétos nechal v polovině 10. století zapsat příhodu o Rusech, kteří při tažení na jeho sídelní město Konstantinopol obětovali Perunovi na ostrově Chortici na řece Dněpru pod dubem.⁷⁸ Nález dubových kmenů s vetknutými kančími kly v Dněpru a na dolním toku Desny zřejmě tak patří rovněž do této sféry Perunových atributů. Ještě v díle *Život*, jehož autorem byl polský dominikán Jack Odrowądz, se tvrdí, že Kyjevané se ve 13. století tajně scházeli na pohanské slavnosti a ctili duby.⁷⁹ Z této východoslovanské oblasti též pochází dnes všeobecně rozšířená a známá pohádka o Kostěji nesmrtelném, jejíž kořeny sahají do dob bojů zdejších Slovanů s kočovným etnikem Polovců/Kumánů (ohrožovali Kyjevskou Rus od 11. do 13. století). Vůdce těchto kočovníků je zde zobrazen v postavě čaroděje Kostěje, který je obdařen nesmrtelností tím, že je jeho život uschován ve vrcholku (v jiných verzích mezi kořeny) dubu:

*„...Jeho smrt vězí ve špičce jehly, jehla je ve vejci, vejce v kachně, kachna v truhličce
a ta železná truhlice je sedmi řetězy přikována k vrcholku dubu...“*

Carevič Ivan bojuje s čarodějem/šamanem o svou nevěstu Vasilisu Přemoudrou. Ivanovi pomáhá medvěd, který vyvrací dub:

*„...Pomohl mu v tom medvěd, který vyvrátil dub i s kořeny. Truhlice spadla, o zem se udeřila,
vejpůl se rozlomila...“*

Po splnění mnoha stupňovaných úkolů je šaman přemožen ruským bohatýrem Ivanem, který po rozbití dubové brány Kostějovi pevnosti osvobozuje krásku Vasilisu:

„...přišel do paláce, rozlomil dubové dveře a železné zámky a vysvobodil Vasilisu.“⁸⁰

Co pro nás může být překvapením, je fakt, že dub jako sakrální a kultická dřevina figuruje ve všech slovanských lidových kulturách a zdaleka překonává lípu. Navíc jeho spojení s postavou hromovládce výrazně demonstruje i balkánský folklór. V Bulharsku byly duby zasvěcovány významným světcům – sv. Jiřímu, sv. Petce, ale především proroku Iljovi, tedy suplentu původního hromovládce. Na dubu prý hnízдили orli nebo mýtičtí *zmejové*, kteří chránili před krupobitím, případně v něm sídlili ochránci místa, vesnice či města (*stopanin*). Na druhou stranu se na dubech scházeli čerti, samodivy, džinové nebo víly a nedoporučovalo se pod nimi spát.⁸¹ Duby byly kropeny svěcenou vodou v době sucha, aby přišel déšť, mazány svatým olejem kvůli ochraně před upíry a samodivami. Pokud vesnice neměla vlastní chrám,

⁷⁷ РЫБАКОВ, Б. А., *Язычество древней Руси*, s. 432.

⁷⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 27.

⁷⁹ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 106-110.

⁸⁰ KARNAUCHOVA, I. V., *Baba Jaga a jiné pohádky*, op. cit., s. 217.

⁸¹ АГАПКИНА, Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, s. 96.

probíhaly bohoslužby a slavnosti právě pod duby.⁸² V Makedonii existovaly posvátné duby (např. *Đurđov dab* u Maleševa), které bylo zakázáno kácet nebo sbírat jejich dřevo na oheň, jinak hrozilo, že dům shoří nebo někdo z rodiny zemře.⁸³ O tom že tu šlo o přežívající kult duchovních bytostí, které přebývají v určitých stromech či hájích, svědčí mimo jiné i tzv. „sjenovite drveta“ (sjen = duch).⁸⁴ Z uvedených příkladů vyplývá, že Slované věřili nejen v to, že strom slouží jako příbytek jakéhosi ducha (který se v něj převtěluje), ale věřili, že také existují bytosti, které přebývají v korunách stromů a migrují v bezprostředním okolí (např. folklórní rusalky a mavky).⁸⁵ Zajímavým momentem ve vnímání nadpřirozeného světa je tzv. „vidění“ (polsky *vidmo*, jihoslovansky *vjedogonja*), což znamená dočasné opuštění duše těla. Mohlo se tak stát ve spánku nebo v bezvědomí. Projevem zážitků duše jsou živé sny, jež mají věštecké pozadí. Podle srbských představ může přebývat duše ve větroví a přelétává v podobě bílého ptáka (u nás zřejmě i přetransformovaná holubička míru).⁸⁶ Tuto vizi nám potvrzuje i Erbenem zachycený příběh o holoubkovi, který má připomínat vdově její zločinné zavraždění svého manžela:

„...*Tři roky minuly,
co nebožtík leží;
na jeho pahorku
tráva roste svěží.
Na pahorku tráva,
u hlavy mu doubek,
na doubku sedává
běloučký holoubek.
Sedává, sedává,
přežalostně vrká:
každý, kdož uslyší,
srdce jemu puká...*“⁸⁷

Podle Belaje bylo sídlo božstva skryto ve dvorcích, ve kterých stojí strom, většinou dub, jak je to v koledách ukrajinských, ruských, běloruských, jihoslovanských. Zřejmě

⁸² ПОПОВ, Р., „Дѣб“, in: ПОПОВ, Д., ПОПОВ, Р., СТОЙНЕВ, А., ВАСИЛЕВА, М., *Българска митология. Енциклопедичен речник*, op. cit., s. 106-107.

⁸³ АГАПКИНА, Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, op. cit., s. 95.

⁸⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 124.

⁸⁵ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 7.

⁸⁶ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 135.

⁸⁷ ERBEN, K. J., *Kytice*, cit. s. 60.

nejstarší zachycená známá varianta ovšem pochází z Čech. Zapsal ji v roce 1426 Jan z Holešova a po něm ji zopakoval v roce 1436 kněz Matěj:

„... Češi, dokud byli pohany, uctívali Baala, a protože nevěděli, jak ho nazývat, říkali: ,Vele, Vele, dubec stojí prostřed dvora.' ... a tak ho jeho následovníci oslavovali...“⁸⁸

Takto uctívané posvátné místo bývá většinou odborníků umisťováno na vrchol Petřína v Praze. Že naslouchání dubovému ševlení nebylo jen řeckou doménou, ale bylo praktikováno i v našich končinách, potvrzuje i úryvek z Erbenova Záhořova lože:

*„... Vítr od západu studeně věje,
a přizhloutlé listí tichou píseň pje.
Známátě to píseň; po každé v jeseni
listové na dubě šepčí ji znova:
ale málokdo pochopuje slova,
a kdo pochopí, do smíchu mu není...“⁸⁹*

Posvátné dubové háje zasvěcené Perunovi jsou křesťanskými kronikáři písemně potvrzeny u polabských a pobaltských Slovanů a archeologicky prozkoumány především u Slovanů východních (v Kyjevě a v Peryni u Novgorodu).⁹⁰ Místními názvy, osobními jmény, pořekadly a rčeními je výskyt těchto hájů doložen na celém území osídleném Slovany. Ba dokonce i z Dalmácie, kde se křesťanská víra upevnila a rozšířila nejdříve, je známa *Perunova dubrava*.⁹¹

Skutečné (lidskou rukou stavěné) chrámy vznikaly v těchto dubových hájích zřejmě jen v polabsko-pobaltské sídelní oblasti.⁹² O pohanských svátcích hořel v hájích, jejichž kostru tvořily duby, v ústředních pohanských svatyních, ve dne v noci posvátný oheň z dubového dřeva. Při případném vyhasnutí ohniště přišel strážce o život a společenství očekávalo příchod katastrofy.⁹³ Jedním z důvodů spojení posvátného ohně s Perunovým dubem je způsob rozdělování takového ohně pomocí tření dvou dřívků, přičemž jedno z dřívků je z dubu a druhé z měkkého dřeva. Duše stromu se tak, tímto způsobem rozdělování ohně, převtěluje do plamenů.⁹⁴

⁸⁸ „... Bohemi cum adhuc erant pagani Beel adorabant et propterea nescientes eum nominare, dixerunt: ,Wele, Wele, Dubec stogy postrzed dwora'...quem adhuc eorum imitatores decantabant...“, BELAJ, V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, opak. cit., s. 66.

⁸⁹ ERBEN, K. J., *Kytice*, cit. s. 63.

⁹⁰ BERANOVÁ, M., *Slované*, s. 219-225.

⁹¹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 72-74.

⁹² Ibidem, s. 152.

⁹³ BERANOVÁ, M., *Slované*, s. 220.

⁹⁴ СОБОЛЕВ, А. Н., *Мифология славян*, s. 73.

Rovněž i uctívané sochy bohů byly zřejmě zhotoveny z dubů. Jako příklad můžeme uvést sochu Rugevita z Korenice (Garz) na ostrově Rujana (Rügen), o které se zmiňuje Saxo Grammaticus. Uvádí, že jeho modla byla z dubového dřeva nadlidské velikosti, měla sedm hlav, u pasu sedm mečů a osmý třímala v rukou.⁹⁵ Analogické kulturní projevy jsou doloženy i ze Srbska, kde ještě na počátku 20. století existovaly posvátné dubové háje, ve kterých bylo zakázáno lámat větve a kácet stromy.⁹⁶

Zatímco v českém vnitrozemí bylo od doby národního obrození zvykem v určitých časových periodách nacionálního vzepětí sázet lipové aleje, v devadesátých letech se v některých obcích českého pohraničí rozšířil zvyk sázet „aleje usmíření“, které měly symbolizovat smíření Němců a Čechů – jedna strana cesty byla lemována duby a druhá lípami. Lípy samozřejmě symbolizovaly slovanský živel a duby germánský. Možná však, že by pro „pravověrné“ Čechy i pro „pravověrné“ Germány bylo překvapením, že na prvním místě v pomyslném panteonu posvátných stromů stál u Slovanů dub právě tak jako u Germánů. Lípa totiž byla přijata za náš národní symbol až v době obrozenecké. Jejím snad nejznámějším propagátorem byl Jan Kollár.⁹⁷ Na to, v jaké úctě byl kdysi v naší zemi dub chován, poukazuje fakt, že Češi navíc, oproti svým sousedům, podle něj nazvali měsíc, ve kterém se v jarním období on, tak jako většina našich rostlin, probírá kvetením k životu.

⁹⁵ STRZELCZYK, J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, s. 174-176.

⁹⁶ АГАПКИНА, Т. А., ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, s. 229-230.

⁹⁷ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 19.

3.3 Indoevropská etymologie slova dub

Dub byl tedy pravděpodobně sakrální dřevinou již u Indoevropanů. Navíc byl zřejmě nejposvátnějším a reprezentoval stromoví jako takové – výrazy „dub“ a „strom“ mají v různých indoevropských jazycích stejné východisko - *t̥e/oru > chetitsky *taru* = „strom“, staroindicky *dāru* = „strom“, avestsky *dāuru* = „dřevěný stvol“, *drvaēnu* = „dřevěný“, mykénsky *do-we-jo* = „dřevěný“, řecky *dru?š* = „dub, strom“, dendreon = „dřevěný“, albánsky *dru* = „strom“, *drush-k* = „dub“, staroirsky *daur* = „dub“, galsky **d(a)rullia* = „dub“, staromakedonsky *darulloš* = „dub“, velšsky *derwen* = „dub“, gótsky *triu* = „strom“, staroislandsky *tré*, staroanglicky *tréow*, starosasky *trio* = „strom“, litevsky *dervà* = „borovice“, *darvà* = „smůla“, staroslověnsky *drěvo*, staročesky *děrevo* = strom.

S těmito výrazy pak souvisejí i termíny pro vlastnosti dubu a jeho dřeva – tvrdost, sílu, zdraví: latinsky *dūrus* = „tvrdý“, staroindicky *dāruná* = „pevný“, staroirsky *dron* = „pevný“, staroanglicky *trum* = „tvrdý, pevný, zdravý“, litevsky *drūtas* = „silný, trvalý“, staroslověnsky *съ-дравъ* = „zdravý“. Od tvrdosti/pevnosti je poté odvozená i věrnost: gótsky *triggws* = „věrný“, *trauan* = „důvěřovat“, starohornoněmecky *gi-triuwi* = věrný (německy *treu*), staroislandsky *tryggr* = „věrný“, *trú* = víra, prusky *druwis* = víra.⁹⁸ Potvrzením uvedeného nám je znaková symbolika dubu (představující nezdolnost a stálost) v erbovním a vlajkovém sektoru umění. S touto sférou a hesly typu „víra vítězí“ souvisí odraz dubového charakteru v evropské květomluvě, která nám říká:

„Vítězi dubový věnec!“⁹⁹

Jiný význam nám předkládá hebrejská lingvistika. Zatímco obecně semitský základ **el* = vládnoucí bůh a **ela* = posvátný dub (s jistou dávkou nejistoty), tak **te'ela* = přísaha pod kladbou.¹⁰⁰ A tento výklad máme prokázán i ve svatyních na půdě evropské.

Velšské jméno, které přímo souvisí s dubem *derwydd* = dubový muž, má zřejmě blízkou příbuznost s keltským označením druidů. Jejich pojmenování zřejmě vzniklo spojením dvou indoevropských kořenů - **dru* = dub a **wid* = vize.¹⁰¹ Rovněž římské označení keltského kmene jménem *Querquerni* nám naznačuje přímou vazbu na ctění dubů tímto společenstvím.¹⁰²

⁹⁸ ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., ИВАНОВ, В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-тифологический анализ праязыка и протокультуры*, op. cit., s. 612-613.

⁹⁹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 224.

¹⁰⁰ TYDLITÁTOVÁ, V., *Stromy ve starozákonní tradici*, s. 175.

¹⁰¹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 58.

¹⁰² HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 138.

Se symbolikou dubu jako svorníka lidské společnosti a zároveň i prahem/hranicí různých světů souvisí i galské **duir*, které označovalo jak dub, tak dveře. Masivní dubové dveře byly tak pro lidská obydlí zárukou trvalého bezpečí nejen pro svou neoddiskutovatelnou pevnost. Dub také často sloužil jako mezník vyznačující hranice různých pozemků.¹⁰³ Této lingvistické hypotéze nahrává i zmínka o zhotovení dveří z posvátného dřeva Enkidem, jeho rozmlouvání s nimi a jejich podíl na jeho smrti.¹⁰⁴

Podle některých názorů praslovanské **dъbъ* nahradilo starší pojmenování dubu **perkъ*, které bylo přímo spjato se jménem a kultem hromovládce.¹⁰⁵ Ruští jazykovědci S. L. Nikolajev a A. B. Strachov totiž předpokládají ve významu dub indoevropský kořen **perk(u)u*. Oporou jsou jim kromě anatolských, keltských a germánských tvarů i staroindická *parkātī* = „posvátný strom“ a *pargāi* = kamenný dub. Tím pádem by **perkūno* či *perkūnio* mohlo mít význam dubového boha, trestajícího úderem blesku.¹⁰⁶ Podobný názor zastávají i polští badatelé A. Brückner a S. Urbanczyk, kteří dospěli k závěru, že původní název indoevropského božstva dubu byl *Perkyn* (> *Peryn* > *Perun*).¹⁰⁷ Tomu přisvědčuje i domácké pojmenování Trákie starousedlíky, kteří ji nazývají *Perke horou* (ve významu země dubů, doubrava). Kde *Perke* je rozuměna matka-země, rodička boha bouře a dubů (zobrazovaného jako mytologický jezdec).¹⁰⁸

¹⁰³ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 99.

¹⁰⁴ *Epos o Gilgamešovi*, přel. Prosecký, J., Hruška, B., Rychtařík, M., s. 137.

¹⁰⁵ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 96.

¹⁰⁶ НИКОЛАЕВ, Л. Г., СТРАХОВ, А. Б., „К названию бога-громовержца в индоевропейских языках“, in: *Балтославянские исследования*, s. 154-155.

¹⁰⁷ BRÜCKNER, A., *Mitologija słowiańska*, s. 39-43; URBANCZYK, S., *Dawni Słowianie – wiara i kult*, s. 31-33.

¹⁰⁸ ПОПОВ, Д., „Перкос“, in: ПОПОВ, Д., ПОПОВ, Р., СТОЙНЕВ, А., ВАСИЛЕВА, М., *Българска митология. Енциклопедичен речник*, s. 256-258.

4 Mýtický pohled

V následujících kapitolách budu věnovat pozornost vnímání starých stromů našimi předky. Budu se snažit o pohled na tyto mohykány jejich očima. Pokusím se alespoň pootevřít dveře do jejich duší. K tomu mi snad pomohla četba několika pramenů a interpretace historických skutečností znalci různých antropologických oborů. Rovněž se opírám o představy současných autorů, kteří mají svým zaměřením k dané problematice blízko.

4.1 Obřady konající se u dubů

Lidé se často shromažďovali pod starými duby a tento starý zvyk se uchoval až do nedávné křesťanské minulosti. Jak je prokázáno, tak, ve snaze o navázání na předchozí zvyky a snazší ovládnutí komunity, se místy kázalo evangelium i v tehdejších „pohany“ uctívaných dubových hájích.

Dub byl stromem věštby, což byl způsob komunikace mezi mocnými bohy a jejich vyznavači. Pro umožnění komunikace s božstvem popíjeli dubový čaj nebo víno a pálili kadidlo s drcenou kůrou a listy této dřeviny.¹⁰⁹ Jaká je dnešní představa průběhu takového obřadu, předvedu na ukázce popisující sněm Galatů (keltský kmen ovládající část Malé Asie v třetím století před naším letopočtem) od autora knihy *Magické rostliny Keltů*.

„...Náčelník nebo král coby pozemský reprezentant nebeského vládce zaujal místo přímo pod dubem. Seděl obličejem k východu, tváří proti vycházejícímu slunci. Tak mohl přijímat správná vnuknutí a napravovat nespravedlnost...Pod rozlehlými větvemi stromového velikána, které představovaly jakýsi nebeský žebřík, obětovali druidové květinami ověncené bílé býky nebo i koně, aby si tak bohy naklonili...Dubovému bohu se předkládala ... libace, úlitba piva a metu. Nápoj obsahující silná koření ...koloval v zubřím rohu mezi zúčastněnými po směru sluneční dráhy od jednoho ke druhému. Každý se jednou nebo vícekrát hluboce napil, až bylo dosaženo „posvátného stavu“, až každý prožíval své „božství“. Pilo se tak dlouho, až přestal existovat profánní čas a rozprostřela se věčnost. Když se jednalo o životně důležité záležitosti kmene, měli se radit bohové a nikoliv neustále chybující a do svých soukromých záležitostí zapletení smrtelníci.

¹⁰⁹ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 99-101.

Když bylo nutné překonávat nesnáze, nebylo zapotřebí povrchního, soupeřícího rozumu ani vykonstruovaných obhajob různých stran, nýbrž se hledala nadlidská božská moudrost... Sněm byl přístupný jen mužům, kteří prošli iniciací a kteří se prokázali svou statečností tváří v tvář nebezpečí a smrti. Na sněm bývaly přizvány také jasnozřivé moudré ženy, veledy, skrze něž promlouvali bohové. Druidům přináleželo promluvit jako první, ještě před králem. Potom kolovala lísková hůlka - podobná indiánskému talking stick - nebo obřadní pěstní klín z pazourku, symbol hromového klínu boha bouří, a každý dostal možnost promluvit a vyličit věci ze svého pohledu. Pod posvátným dubem se nesměla vyslovit žádná lež. Nakonec promluvil král nebo kmenový náčelník a vynesl rozsudek. Když byl rozsudek vyneseny, vstoupil neúprosně v platnost. Tak se vytvářely pevné obrysy skutečnosti těchto národů, trvalé pravdy jejich existence. Pomocí boží inspirace se určovalo, co je právo a co neprávno, co odděluje skutečnost a klam...“¹¹⁰

Jak jsme si již výše dokázali, naši předkové pokládali posvátné stromy za sídla živých bytostí, ovládajících určité přírodní síly. V dubech sídlícímu hromovládci byla připisována schopnost vyvolat déšť¹¹¹, rozmnožit hejna a stáda a zajistit plodnost manželskému páru.¹¹² Je to dáno provázaností přírodních jevů: bouře přináší déšť, déšť zase úrodu. Možná to bylo připisováno i hojnému výskytu plodů-žaludů, kdy vzrostlý dubový jedinec jich v průměru vyprodukuje okolo pěti tisíc ročně.¹¹³ Nebo účinku do půdy aplikovaného dubového popela z posvátných slunovratových ohňů. Funkci božstva plodnosti potvrzuje i nález figurky z dubového dřeva v podobě štíhlé mužské postavy s otvorem pro nasazení falu na břehu jezera v Altfriesacku u Neuruppinu ve východním Německu. Radiokarbonovou metodou byla datována do 2. poloviny 6. století, tzn. do doby rané slovanské expanze.¹¹⁴

Od nepaměti žádali lidé stromy o odpovědi na své otázky a je doloženo, že v českých zemích musela církev až do 13. století poměrně často a pravidelně zakazovat slavnosti a obřady konané v hájích:

*„Nesměchu sě bíti v čelo před bohy,
ni v súmrky jim dávati jísti,
kamo otčík dáváše krmě bohóm,
kamo k nim hlásat chodiváše;
posěkachu vše drva
i rozrušichu vše bohy.“¹¹⁵*

¹¹⁰ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, cit. s. 214-215.

¹¹¹ ТОЛСТОЙ, Н. И., *Очерки славянского язычества*, s. 482.

¹¹² VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 70-73.

¹¹³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 88-89.

¹¹⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 64.

¹¹⁵ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, op. cit., s. 13.

Letité stromy v nich uctívané lze chápat jako kanály pro předávání ideálů a zakotvení řádu na zemi. Takový strom-kanál měl být spojovacím článkem mezi vyšším a nižším stupněm vědomí a spojením do paralelních světů.¹¹⁶ Na toto hluboce zakořeněné myšlení leckde navazovali prvotní křesťanští kazatelé, provozující svá kázání v blízkosti posvátných stromů.¹¹⁷

V Srbsku byl takzvaný *dub osveštani* určen ke konání slavností, sněmů, bohoslužeb a někdy se pod ním pohřbívalo.¹¹⁸ Srbové u něj provozovali speciální obřady, např. *zapis/zavetinu*. *Zapis* znamenal, že se na posvátném dubu vyrylo znamení kříže. Obřad se konal v určitý den – na počátku léta procesí s křížem a ikonami obcházelo pole a za zpěvu písní a modliteb došlo k posvátnému stromu, který byl velký, košatý a plodný (dub, někdy ořech). Tento strom nesměl být pokácen, nesměly se sbírat jeho plody, lámat větve a ani uschlý nesměl být použit na topivo.¹¹⁹ N. I. Tolstoj popisuje obřad (dle zaznamenání Danice Džokičové z roku 1980) ze staré srbské vesnice Stari Kostolac (pův. římské castellum Viminacium – centrum provincie Horní Moesie) v Šumadiji v Podunají, 14 km severozápadně od města Požarevac.¹²⁰ V období po oslavení Velikonoc (v každé vesnici probíhal obřad v jiný den) vyšlo procesí od kostela/kaple ve vsi v čele s knězem nebo chlapcem s velikým křížem, za ním šli chlapcovi vrstevníci v červených košilích s ikonami a nakonec muži – představitelé rodin. Účastníci procesí se nazývali *krestnjoše/krstonoše* (= nositelé kříže/křížáci). Tříkrát obešli chrám, poté pokračovali k třem „zapisům“ (vzrostlým stromům) ve vinohradech a nakonec se vrátili k chrámu, kde stál hlavní „zapis“ (starý dub), který opět tříkrát obešli. Kněz vyřízl z kůry na „zapisu“ staré znamení kříže a udělal nové, nakapal do něho vosk ze svíce, polil vínem, pokropil svčnou vodou, přečetl modlitbu a nakonec rozdělil rituální pečivo – *kolač*. I při podobných obřadech v sousedních oblastech Balkánu se „křížáci“ rituálně omývali vodou (navzájem či sami se vrhali do proudu). Ve Starim Kostolacu se tento děj uskutečňoval v brodu řeky Mlava, přes kterou mladíci procházeli (většinou je přitom kropily okolostojící ženy) a následovala jej rituální rvačka mezi mladíky. Tato rvačka nám připomene rituální a extatické boje o plodnost po celé Evropě (včetně novgorodské rvačky o „Perunovu palici“) a pravděpodobně můžeme i bitku křížáků zařadit mezi tyto souboje. Celá slavnost je evidentně zaměřena na úrodu – „křížáci“ trhali nezralé klasy a strkali si je za pás, následně z nich byly pleteny věnce, které se věšely na „zapis“, na okna domů, na povozy a do chlévů dobytku na skrmění. Okolo procesí stojící ženy házely na

¹¹⁶ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 34.

¹¹⁷ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 60.

¹¹⁸ КУЛИШИЋ, Ш., ПЕТРОВИЋ, С., ПАНТЕЛИЋ, Н., *Српски митолошки речник*, op. cit., s. 155-156.

¹¹⁹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166.

¹²⁰ ТОЛСТОЙ, Н. И., „Священный дуб“, in: *Очерки славянского язычества*, s. 481-488.

muže zrní, obdarovávaly je bílými kapesníky, sladkostmi, zrcátky a fotografiemi svých mrtvých. Souvislost se světem mrtvých měli zřejmě i samotní křižáci – jejich extatičtí kolegové se za úrodou vypravovali do podsvětí. Celý rituál má dvě zajímavé souvislosti – první z nich se týká písní, které obřad doprovázely. Vyprošovaly úrodu a plodonosnou vláhu:

*„...Da nam padne blaga rosa
Gospodi pomiluj
Da orosi naša polja
Gospodi pomiluj
Mi idemo preko sela
Gospodi pomiluj
A oblaci preko neba
Gospodi pomiluj...“*

Pozoruhodné je, že velmi podobné texty se objevují při výše zmíněném dodolském obřadě, ve kterém jsou oproti předchozímu svátku hlavními aktéry svobodná děvčata. V době sucha děvčata při obchůzce domů a polí vzývala déšť. Podle starších pramenů (z 18. stol.) se tento obřad vztahoval právě k Perunovi. Týká se to například písně č. 187 ze sbírky Vuka Karađiće:

*„Mi idemo preko sela,
oj dodo, oj dodo le!
a oblaci preko neba,
oj dodo, oj dodo le!
a mi brže, oblak brže,
oj dodo, oj dodo le!
oblaci nas pretekoše,
oj dodo, oj dodo le!
žito, vino porosiše,
oj dodo, oj dodo le!“¹²¹*

Navíc v podobných písních je explicitně zmiňován Perun, například píseň z Dobrčana:

*„Da zarosi sitna rosa
Oj dudula mili Bože
Oj Ilija, daj Bože daj
Oj Ilija, moj Perune
Daj Bože daj, daj Ilija daj!“*

¹²¹ КАРАЦИЋ, В. С., *Српске народне пјесме I*, op. cit., s. 119.

Případně píseň ze Starého Srbska:

*„Svoje ruvo ostavlja nam
Perun sušu da ostavi
Da ostavi preko mora
Rosnu doždu da nam pošlje
Da orosi naša polja
Da orosi, da natopi
Vaj doždu vaj
Vaj Perune vaj!“¹²²*

Perun zde alternuje Boha nebo svatého Ilju. Lze předpokládat, že stejně tak tomu bylo při obřadu *zapisu*, který se stejně jako *dodola* vztahoval k plodnosti a úrodě, kterou měl zajistit déšť.

Ne nadarmo je v jedné srbské písni Perun jmenován jako „deštivý“:

*„Pošetala do dva tri brata
Jedno beše Kupalo obilni
A drugo mi Kolado sabirni
A treće mi Perun doždjljivi...“¹²³*

Obřad před dubem již plně christianizovaný (ve 20. století srbskou vládou padesát let zakázaný) se tedy přímo vztahoval k Perunovi a dub jej zde zřejmě symbolizoval. O archaičnosti tohoto rituálu vypovídá i další zajímavá analogie k srbskému obřadu, a to z oblasti východní Evropy. Je to zmínka v *Životě Konstantinově* o uctívání posvátného dubu na ostrově Chortici v řečišti Dněpru (dnes na území města Záporoží), se kterým se měl světec setkat při svém návratu z Chazarského kaganátu. Podle dochované zprávy a nalezených dokladů se pod ním obětovala drůbež a do jeho kmene se zabodávaly šipky:¹²⁴ Stával uprostřed proudu před nebezpečnými říčními peřejemi (dnes zatopeny vodou přehradní nádrže), a tak je pravděpodobné, že po řece cestující pohanští kupci zde pokládali obětní dary pro zdárný průběh výpravy před následným život ohrožujícím úsekem plavby.

„...Byl pak ve fulském národě veliký dub srostlý s třešní; a pod ním konali oběti – nazývajíce jej Alexandr – aniž k němu nebo k jeho obětem nechávali přistoupit ženské pohlaví. Jakmile pak to Filosof uslyšel, nebylo mu zatěžko namáhat se k nim. A stanuv mezi nimi, řekl jim: „Heléni upadli do věčných muk, klanějíce se jako Bohu nebi a zemi, věci tak velké a dobré. Nuže a vy, kteří se klaníte stromu, předmětu (mnohem) ubožejšímu, který je určen pro oheň,

¹²² ПЕТРОВИЋ, С., *Српска митологија I. Систем српске митологије*, cit. s. 229.

¹²³ Ibidem, cit. s. 226.

¹²⁴ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 72.

jak se zbavíte ohně věčného?’ Oni odpověděli: ‚My jsme to nezačali dělat (teprve) od nynějška, nýbrž jsme (to) přijali od otců. A od toho docházíme (splnění) všech našich proseb: nejčastěji (nám) přijde vydatný déšť. A jak máme my udělat to, co se neodvážil udělat nikdo z nás? Vždyť jestliže se to někdo i odváží udělat, tehdy uzří smrt a déšť už neuvidí až do skonání...‘¹²⁵

Konstantin nakonec pohany přesvědčí a jako první do dubu rube. Oni pak za jeho asistence dílo zkázy dokončí, dub pokácí a spálí. Ještě tu noc se spustí mohutný liják. Zarážející podobnost se srbskými obřady podporuje hypotézu, že pisatel legendy pouze přičkl „fulskému“ národu zvyklosti, se kterými se seznámil ve slovanském prostředí a polemika Konstantina s pohany je namířena proti přežívajícímu slovanskému pohanství (viz předchozí zmínka o obřadu *zapisu*).

Duby spojené s rituály jsou známé i z Bulharska. U Lokarska stály tři duby, u kterých se konala liturgie, ale i krvavé oběti a rituály pro dobrou úrodu při použití svatého oleje a ikon. V chrámu svaté Petky v Sofii byl dubový pařez – podle všeho na místě původně sakrálního stromu byl vybudován křesťanský chrám.¹²⁶ O vztahu mezi hromovládcem a dubem zřejmě vypovídá i srbské alternativní pojmenování dubu: *gram* nebo *grmov*¹²⁷, dubový les pak *grmik*.

Z dubu byly zhotovovány i rituální předměty lidové kultury – dřevěné postavy lidových slavností (např. Kupalo), rakve aj. Ovšem nejznámější využití je z Balkánu praktikované ještě v 19. století. Dubový kmen (pařez či větev) zde byl používán na štědrovečerní *badnjak* – oheň (u Bulharů *badnik*, u Slovinců *božič*)¹²⁸, který byl udržován celou noc. Hospodář předem vyhlédnutý dubový kmen obřadně pokácel, rozdělil na několik kusů a přivezl domů. Večer byl slavnostně za zpěvů zapálen v domácím ohništi oheň. Během noci byl poléván vínem a posypáván zrním s prosbami o prosperitu do příštího roku. Jeho popel byl pro zajištění úrody rozsypáván na polích a nedokonale shořelé dřevěné kousky

¹²⁵ „...Beše že vo foubystě jazyci doubъ velikъ, srosľsę sъ črešneju, podъ nimъ treby děachou, naricajušte imenemъ Aleksandrъ, ženъskou polou ne dajušte pristoupati kъ nemou, ni kъ trebamъ jeho. Ouslyšavъ že to Filosoфъ, ne lěnišę trouiditi sę do nichъ, i stavъ posrědě ichъ, reče k nimъ: Ellini soutъ vъ věčnouju moukou šli, klanęvšęsę nebou i zemli (jako bogou), takoi velicъ i dobrěi tvari. Tože i vy, iže sę drevou klanęte, chouděi vešti, ježe jestъ gotova na ognъ, kako imate izbyti ot věčnago ognе? Otvěštaša oni: my sęgo něsmy načęli otъ nyně tvoriti, no otъ otъcъ jesmy prijali, i otъ togo obrętajemъ vsę prošenіa naše, doždъ že naipače naidetъ mnogъ. I kako my se sъtvorimъ, jehože něstъ drъznouľ otъ nasъ niktože sъtvoriti? Ašte bo i drъznetъ kto sъtvoriti se, togda že i cъmręť ouzritъ, i ne imatъ k tomou doždъ viděti do končiny...“, „Žitije Konstantina“, in: *Magnae Moraviae Fontes Historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (edd.), Brno 1967, s. 95-96

¹²⁶ LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei der Slawen. Vergleichende volkskundliche kultur und religionsgeschichtliche Untersuchung*, s. 171.

¹²⁷ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 38.

¹²⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 207.

uschovány pro léčebné účely po celý rok do příští slunovratové oslavy.¹²⁹ Z výše uvedených skutečností vyplývá, že ve slunovratových hranicích se vždy pálilo dubové dřevo a že ohně se zapalovaly v zůstávších dubových polenech z posledního slunovratu. Je pravděpodobné, že se nejedná jen o slovanskou zvyklost – analogické zvyklosti zná středomořská oblast i kavkazské národy. Je tedy možné, že vánoční obřad spojený s pálením dubového dřeva je kulturní relikv před slovanského obyvatelstva Balkánu.¹³⁰

Posvátné duby známe i z prostředí západních Slovanů. Jsou zmiňovány již v raně středověkých pramenech v oblasti polabských a pomořanských Slovanů. Roku 1156 doprovázel kněz Helmold oldenburského biskupa Gerolda a navštívil s ním posvátný háj u Starogardu v tehdejší Vagrii (dnes Oldenburg in Holstein). Jádrem háje bylo tvořeno duby. Později Helmold z Bosau, už jako biskup, popisuje ve svých pamětech stav a následné ničení tohoto háje, který byl zasvěcen bohu *Provenovi* a ve kterém se konaly soudy. V čele procesí rozbíjí zdobené průčelí brány a ostatní kněží a novicové ho následují v ničení... Jednalo se o ústřední svatyni kmene Vagrů se stálým knězem/žrecem (známe jméno jednoho z nich – Mike), který řídil obětování a slavnosti. Každý druhý den v týdnu se tam scházel lid se svým panovníkem a žrecem k vynášení soudů. Do volného prostoru svatyně, ohrazené plotem se dvěma vchody, nesměl vstoupit nikdo kromě žrece a obětníků. Nicméně posvátný háj poskytoval azyl komukoliv, kdo se cítil být ohrožen na životě (bez ohledu na původ a víru), a byl nedotknutelný (možná je souvislost s českým úslovím „jdi do háje“), stejně jako u doložených svatých hájů na Balkáně.¹³¹

„...Tam jsme mezi prastarými stromy spatřili posvátné duby, zasvěcené bohu té země Provenovi, které obkličovalo nádvoří a plot, vystavený velmi pečlivě ze dřeva, v němž byly dvě brány. Neboť kromě domácích bůžků a model, jimiž každá ves oplývala, bylo místo to svatyně celé země, a byl pro ni ustanoven žrec a slavnosti a rozličné obětní obřady. Tam se každé pondělí scházel lid té země s knížetem a knězem za příčinou soudů. Vstup do nádvoří byl ovšem zakázán, vyjímajíc kněze a ty, kteří chtěli obětovati nebo na které doléhalo nebezpečí smrti; těmto totiž se nikterak neodpíralo útočiště...“¹³²

¹²⁹ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 212.

¹³⁰ Кулишиѣ, Ш., „Бадѣак“, in: *Српски митолошки речник*, op. cit., s. 19-23; ВАСИЛЕВА, М., „Бѣдник“, in: *Бѣлгарска митология*, s. 42-43.

¹³¹ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 182+216.

¹³² „...Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, quae dicatae fuerant deo terrae illius Proven, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas portas. Preter penates enim et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universae terrae, cui flamen et fericiones et sacrificiorum varii vitus deputatis fuerant. Illic omni secunda feria populus terrae cum regulo et flamine convenire solebant propter iudicia. Ingressus atrii omnibus inhibibus nisi sacerdoti tantum et sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum, his enim minime negebatur asylum...“, HELMOLD, l. I/cap. 84, s. 159–160, český překlad, op. cit., s. 126.

Záhadné božstvo starigardské země bývá někdy vykládáno jako zkomolené Perunovo jméno a jako argument mohou sloužit právě duby v sakrálním háji, které jsou ve slovanských oblastech spojeny především s hromovládce. Druhý výklad odvozuje pojem *Prove* od slovního základu práva.

O pohanských chrámech hovoří Herbordův *Dialog* o životě misionáře pomořanských Slovanů Otty Bamberského. Herbordus popisuje svatyně ve Štětíně, přičemž vedle hlavní – Triglavovy – uvádí další dvě. U třetí měl stát veliký dub s pramenem, který se horlivý biskup nejprve rozhodl pokácet, ale místní jej uprosili, aby nechal strom stát, neboť poskytoval příjemný stín a vůbec celé místo nebylo prosto půvabu.¹³³

„...Tři další chrámy (kātyny) požívaly méně úcty a byly méně vyzdobeny. Uvnitř po obvodu byly rozestavěny lavice a stoly, neboť tam obvykle konali své sněmy a porady. Jestliže se chtěli zabývat buď pitkami nebo hrami nebo svými důležitými záležitostmi, scházeli se v určité dny a hodiny do těchto svatyní. Mimo to tam stál mohutný a rozložitý dub a pod ním vyvěral překrásný pramen. Ten dub prostý lid považoval za svatý jako sídlo jakéhosi božstva a velmi ho uctíval. Biskup jej chtěl po zničení svatyní skácet, byl však lidmi žádán, aby to nedělal. Slíbili pak nevykonávat zde nikdy žádné náboženské obřady a neuctívat strom ani místo, ale pouze pro stín a půvab místa, neboť v tom není hřích, chtěli spíše zachránit ten dub než být zachráněni od něho. Takový složili slib. ‚Odstoupím‘, odpověděl biskup ‚od stromu; ale vy musíte vzdávat úctu jedinému, živému, vámi zvolenému Bohu, neboť křesťan se nesmí zabývat ani věštěním ani hadačstvím.‘...“¹³⁴

Tradice o svatosti dubů se projevila i v pozdějším folklóru severozápadních Slovanů, ve které se udržovalo podání, že jejich předci vyhledávali krásné duby a sosny, u nichž se modlili.¹³⁵ Lužičtí Srbové vyprávěli o mýtických *lutkách*, kteří žili v Lužici před Srby a které vyhnalo zvonění křesťanských zvonů. *Lutkové* prý konali své obřady pod duby. V českých lidových písních se objevuje další funkce dubu, která souvisela se svatebními obřady, jako

¹³³ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 69.

¹³⁴ „...Tres vero aliae continae minus venerationis habebant minusque ornatae fuerant. Sedilia tantum intus in circuitu exstructa erant et mensae, quia ibi conciliabula et conventus sua habere soliti erant. Nam sive potare sive ludere sive seria sua tractare vellent, in eadem aedes certis diebus conveniebant et horis. Erat praeterea ibi quercus ingens et frondosa, et fons subter eam amoenissimus, quam plebs simplex numinis alicuius inhabitatione sacram aestimans, magna veneratione colebat. Hanc etiam episcopus cum post destructas continas incidere vellet, rogatus est a populo ne faceret. Promittebant enim nunquam se ulterius sub nomine religionis nec arborem illam colituros nec locum, sed solius umbrae atque amoenitatis gratia, quia hoc peccatum non sit, salvare illam potius quam salvari ab illa se velle. Qua suscepta promissione: ‚Acquiesco‘, inquit episcopus, de arbore; sed illud unum, vivum numen sortium vestrarum, de medio tolli oportet, quia nec augurium nec sortilegium exercere christianis licet. ‘...‘, HERBORDUS, *Dialogus*, I II./cap. 32, op. cit., in: *Fontes historiae religionis Slavicae*, op. cit., s. 26-27.

¹³⁵ LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei der Slawen. Vergleichende volkskundliche kultur und religionsgeschichtliche Untersuchung*, op. cit., s. 170.

například v tomto textu:

„Když jsem ti slíbila
pod zeleným dubem,
že my svoji budem.“¹³⁶

To, co česká píseň pouze naznačuje, bylo explicitně vyjádřeno ve východoslovanských svatebních zvyklostech. V kulturně konzervativním prostředí ruských staroobřadců-bezpopovců byl sňatek uzavírán po dohodě chlapce a dívky trojím obejitím dubu nebo objetím snoubenců kolem dubu. Bezpopovci zřejmě kvůli absenci kněžstva využili archaické zvyklosti, která byla dříve běžná na ruských vesnicích a kterou uchovaly některé ruské regiony. V okolí Voroněže se novomanželé hned po obřadu odebírali k dubu, který třikrát objeli.¹³⁷ Dub se objevuje při svatebním obřadu také v jihoslovanském prostředí. V Chorvatsku při uvedení nevěsty do domu ženicha bylo pronášeno požehnání:

„U domu doubečky, do domu synečky.“
(„Okolo doma dupčići a u kuću sinčići.“)¹³⁸

Pravděpodobně se zde projevuje spojitost mezi dubem a hromovládcem – ten jako ochránce plodnosti (dospělý zdravý jedinec mívá každoročně desítky tisíc žaludů¹³⁹) nejen polí, ale i lidí, vystupoval ve svatebních obřadech skrze své atributy, sekyru nebo dub. Jeho svatební roli potvrzuje i květomluva, která říká: „*Láska má je stálá*.“¹⁴⁰ Jak je z citovaných textů patrné, hrál Perunův dub v lidových písních a obřadech velkou úlohu.

Cikáni, kosmopolitický lid, kteří vždy tvořili uzavřenou společnost svébytné kultury, ještě na počátku minulého století, v době kdy již odeznívalo jejich klasické kočovnictví, praktikovali svérázný způsob křtu novorozeného dítěte. Novorozeně ihned po porodu vykoupali v potoce (či jiném přírodním zdroji vody) a poté s ním členové rodiny obcházel vzrostlý dub a současně mu přáli sílu, zdraví a zdar v životě. Přítomný dub měl být opět zárukou, že tato přání budou splněna. Křesťanský křest v kostele následoval až poté.¹⁴¹

Bylo-li někdy nutné porazit uctívaný strom, například pro potřebu vyřezání sochy božstva, muselo se tak stát po vykonání patřičných obřadů. Duchu stromu byly nabídnuty obětiny jako omluva za vyrušení a při nich byl požádán, aby přesídlil jinam.¹⁴²

¹³⁶ LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei der Slawen. Vergleichende volkskundliche kultur und religionsgeschichtliche Untersuchung*, op. cit., s. 165.

¹³⁷ ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Москва 1988, s. 224-235.

¹³⁸ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 97.

¹³⁹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 20.

¹⁴⁰ VĚTVÍČKA, V., *Herbář pod polštář*, opak. cit., s. 42.

¹⁴¹ STROUPEŽNICKÝ, L., *Z Prahy a venkova*, s. 71.

¹⁴² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 101.

4.2 Léčivé a magické vlastnosti připisované dubu

Předkřesťanské kultury považovaly dub za posvátný či obdařený magickými vlastnostmi. Z hlediska magických úkonů platilo, že část může zastupovat celek, a tak se používalo pro zastoupení síly stromu jeho dřevo, větve, kořeny, pupeny, plody, listí nebo jiné zlomky a úštěpky:

*Kdo vzal sobě dubu větev,
ten vzal sobě věčné blaho;
kdo ulomil sobě vršek,
ulomil si věčné věštby;
kdo utrhnul sobě lístek,
utrhnul si věčnou lásku.¹⁴³*

Lidé uměli každou část dubu využít, uměli z něj připravit různé odvary, výtažky, obklady, masti a tonika.¹⁴⁴ Za použití všeobecně známého příslušného zaříkadla přenášeli (třeba prostřednictvím útržků látky, která byla v kontaktu s chorobou) na dub své nemoci. Dub bývá přímo svázán s konáním druidských obřadů. Věřili, že buňky dubu působí jako hráz proti nežádoucímu zhoubnému rakovinnému bujení buněk.¹⁴⁵ Druidové připravovali nálev z poupat květů pro vnitřní očištění organismu a vodou zadržující se v jeho dutinách se omývali kvůli rituální očiště před obřady letního slunovratu. Z kůry pak vyráběli barviva na vlasy či rituální roucha, při přidání soli železa černá, s kamencem hnědá, s cínem či zinkem žlutá, barevně odlišná pro specifický druh obřadu. Dubová kůra měla však pomáhat hlavně od bolesti zubů a odvar z kůry proti chronickým průjmům¹⁴⁶, ale do stromu mohla být zakleta i těžší choroba, jak o tom svědčí české zaklínání pakostnice:

*„Zaklínám vás pakostnice,
růžovnice, kostnice!
Do lesa hlubokého,
do dubu vysokého,
do dřeva stojatého
i ležatého,
tam sebou mlat'te a tříскеjte
a této osobě (jméno) pokoj dejte!“¹⁴⁷*

¹⁴³ Kalevala, přel. Holeček, J., opak. cit. s. 22.

¹⁴⁴ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 129.

¹⁴⁵ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 233-234.

¹⁴⁶ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 100-101.

¹⁴⁷ БЕЛЬМЕЗОВА, Е. В., *Чешские заговоры. Исследования и тексты*, s. 129.

Velmi rozšířená byla i sympatická či mumiální léčba úbytí (tuberkulózy), kdy se hadřík se sputem nemocného – mumie – vložil do předem vyvrtané díry v dubu a díra se zasmolila. Léčba byla založena na víře, že hadřík se sputem, který obsahuje oslabené „záření“ nemoci, je prostřednictvím tohoto „záření“ sympaticky spojen s nemocným. Síla dubu přemůže „záření“ nemoci a tím pomáhá nemocnému.¹⁴⁸

Odvar vyrobený z dubové kůry a prášek z číšek žaludů měl zastavit zvracení, chrlení krve, krvácení z úst, odstranit bolest v krku, léčit boláky v ústech a na dásních, zrovna tak i hojit záněty žaludku, mokravé ekzémy, omrzliny i popáleniny.¹⁴⁹ Žaludy usušené a rozdrcené se používaly na průjmová onemocnění a rozemleté ve víně pro močopudné účinky. Pražené na výrobu posilující kávy. Voda destilovaná z pupenů (užívaná zevně i vnitřně) měla snižovat horečku a léčit záněty.¹⁵⁰ Podle receptáře Petra Voka z konce 16. století se máčením dubového listí získával léčebný nápoj proti otravě, jiní autoři uvádějí, že se z listů vyráběla vína. Řadu výše zmíněných léčivých účinků nám potvrzují i údaje, jež nám poskytuje Zíbrtův článek, vytištěný v roce 1908 v periodiku Český lid:

„Dubové listí.

V octě zvařený a v ústech držený vzteklé zubův zbouření a trhání ukládá. S částkou vína stlučený a v ústech držaný neb žvejkany smrad z úst odjímá. V mléce vařený a pitý prospívá těm, jenž by nětco jedovatého snědli, aneb vypili, jako houby etc. aneb co jiného. Má se též zelené snísti, dříve nežli se jed po žilách rozejde. Může se také u vodě močiti, zvařiti a píti, komu nebude odporno. Prach z toho listí jedený s chlebem prsa od speklých vlhkostí promítá.

Dubové ovotce.

Neboližto žaludy, výborné jsou ženám, když tok přílišně se leje, ať je na prach stlukou a ten prach se šťávou z jitročího zmísí a jedí, zastaví se. Item ten prach s olejem dřevným smíšený, potíráním spáleniny i zmučení hojí. Též upečené a jedené běhavku a ouplavku zastavují.

Dubové kulky (= duběnky).

Mistr Solinus o nich zapsal, aby je měsíce února aneb ledna rozdrobil, vezma je z dubu. Bude-li vnitř mucha, že znamená válku, pakli červ, že neorodu, a jestli pavouk, tehdy morní povětrí, a bude-li plná a čistá, tehdy šťastný a dobrý rok znamená. Item mistr Bartholomeus v svých spisech zaznamenal, která by se žena po porodu zkažila, aneb že se jí matka z svého místa hnula, ať zvaří mnoho dubových kulek a tím se teplým meje, pijíc při tom víno, v němž květ měsíčkový močen a vařen byl.“¹⁵¹

¹⁴⁸ ZENTRICH, A., J., JONÁŠ, J., *Věčně zelené naděje*, s. 29.

¹⁴⁹ CRUDENOVÁ, L., *Herbář tajemných rostlin*, s. 98-99.

¹⁵⁰ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, cit., s. 131.

¹⁵¹ ZÍBRT, Č., „Fr. J. Vaváka Zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767“, in: *Český lid*, 1908/17, op. cit., s. 372.

Dub je i dnes dobře znám pro své adstringentní vlastnosti. Výtah z dubové kůry se používá při léčbě hemeroidů, při chronických ekzémech, po porodech do sedacích koupelí, na výplachy při zánětu dělohy, k hojení stehů, proti vypadávání vlasů a tvorbě lupů při nadměrně mastné kůži. Již v *Eddě* bylo doporučováno použít kůru z dubu proti úplavici.¹⁵² Čaj z dubové kůry se aplikuje vnitřně při průjmech, žaludečních vředech, močení krve a zevně při křečových žilách a doporučuje se pro omývání vředů a podrážděné kůže.¹⁵³ Dubová kůra, sebraná ze stromu o průměru kmene kolem 10 centimetrů či z větví o síle mužského palce za 6 dní dokonale vyčistí tělo ze všech škodlivin¹⁵⁴. Přesto zůstává řada jeho léčebných účinků, folklórní tradicí připisovaných dubu, ačkoliv je potvrzuje i moderní vědecká medicína, nedoceněna a nevyužívána (např. při potížích sleziny a při léčbě alkoholismu)¹⁵⁵.

Lidové léčitelství, které vycházelo z přírodních prostředků a jehož léčebné praktiky byly předávány po generace, má řadu prvků, u kterých je někdy těžké určit, který je součástí magie (která působí psychoterapeuticky) a který má racionální, smysluplný podklad. Komické nám může připadat doporučení středověkých léčitelů:

“Ti, kterým porážka (cévní mozková příhoda) hrozí, ke statnému dubu neprodleně přispěchejte, jej mocně obejměte a za uzdravení se k bohu svému pomodlete“.

Dnes už ale víme, že duby „vydechují“ zvláštní látky fytoncidní povahy, které při vdechování dokáží snížit krevní tlak a tím i zažehnat nebezpečí vzniku cévní příhody, takže i toto doporučení má racionální jádro. Budeme-li důslední, tak neopomineme ani tu skutečnost, že v procítěné motlitbě je ukryt značný terapeutický náboj. Vysoký tlak je nade vší pochybnost nemoc úzce související s psychikou.¹⁵⁶

Odborná literatura současné doby jako léčivou rostlinu uvádí dub letní *Quercus robur*. Užívanou částí je mladá kůra (*Cortex quercus*) a upravená semena (*Semen quercus*). Sbírá se hladká lesklá kůra stromů a větví nejvýše 10 cm tlustých nebo nejvýše 20 let starých, nejlépe na jaře. Má být nejvýše 6 mm silná, bez dřevních zbytků. Kůra stará, rozpraskaná je méně účinná. Suší se na slunci a dosušuje umělou teplotou 40 – 50 °. Droga se vyznačuje tříslovinným pachem, chutí slabě hořkou a svíravou. Žaludy se sbírají na podzim, oloupou se a praží v železných bubnech nad ohněm. Po zhnědnutí se práškují. Kůra obsahuje 7 – 20 % tříslovin, kyselinu kvercetinovou a jiné látky typu pyrogalolového a katechinového. Obsahuje také fytoncidní sloučeniny. V semenech je obsažen glukokinin. Působí svíravě a protizánětlivě na zanícenou sliznici a staví při průjmech. Ve velkých dávkách vyvolává

¹⁵² STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 233.

¹⁵³ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 100.

¹⁵⁴ ZENTRICH, A., J., JONÁŠ, J., *Věčně zelené naděje*, s. 58.

¹⁵⁵ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 233.

¹⁵⁶ ZENTRICH, A., J., JONÁŠ, J., *Věčně zelené naděje*, s. 11.

zvracení. Užívá se jako adstringens (svíravé, stahující prostředky) a hemostatikum (prostředek stavící krvácení). Vnitřně kůra ve formě odvaru (čajová lžička řezané drogy na šálek čaje, 2 – 3 šálky denně) nebo v prášku (až 5x denně na špičku nože) proti žaludečnímu a střevnímu kataru a průjmu. Užívala se také jako protijed při otravách alkaloidy a solemi kovů. Zevně může sloužit jako kloktadlo při zánětech sliznice ústní a hrtanu a k přípravě koupelí (500 g na 4 litry vody) při omrzlinách, popáleninách, při hemeroidech a při pocení nohou. Svým adstringentním účinkem staví krvácení. Při delším skladování se obsah tříslovin rozpustných ve vodě vlivem tvorby flobafenů zmenšuje.¹⁵⁷ V současné době se prodává pod značkou Megafyt.

Dub byl podle slovanských národů obdařen i jinými specifickými léčebnými schopnostmi. O silné pověrečné magii v Čechách v 15. století vypovídá *Hodoporicon* Johanna Butzbacha. Autor ve svém díle popisuje své životní eskapády prožité v mládí na výpravě do Čech za poznáním a vzděláním. Podrobně uvádí postup léčebného zařikávání vředu v krku a následné pití nápoje obsahujícího i čerstvé dubové listy. Jak byly tyto léčebné praktiky hojně používány, vypovídá přiznání autora, kdy i on ve vysoké církevní funkci stále tyto magické úkony na sobě při onemocnění provádí.¹⁵⁸ V bulharských Rodopech byl nemocný okuřován dýmem z dubového listí a větví. V Srbsku ženy v případě neplodnosti prolézaly dutinami v dubech, jindy k nim byly kladeny mince, věšely se na ně věci nemocného¹⁵⁹ a do kůry se zastrkávaly jeho vlasy¹⁶⁰, nehty nebo sem byla vylévána voda po omytí. Slováci se domnívali, že dubové větve spálené v peci chrání dům před hromem. Sousední Ukrajinci měli zato, že nelze pálit listí z dubu, jinak se zvedne vítr. Češi vyhazovali dubové větve z oken na ochranu před čarodějnicemi. Ve středověkém Polsku byly duby vysazovány při chrámech nebo cestách na počest nějaké významné události, ve Slezsku u domů významných hospodářů. Poláci věšeli dubové věnce na rohy krav, aby byly silné a zdravé. Poláci v okolí Vilnius pro ochranu vsi udržovali zvyk „oborání“: mladík zapřažený v postroj s dubovým polenem „oboral“ ves a po této proceduře byl z dubového polena zhotoven kříž, který místní postavili u cesty do vesnice.¹⁶¹ V Pobaltí protahovali dítě mající kýlu rozštípnutou dubovou větví. Pokud se rána na větví (po zamazání jílem a obvázání) zahojila, vyléčilo se i dítě.¹⁶²

¹⁵⁷ KORBELÁŘ, J., ENDRIS, Z., *Naše rostliny v lékařství*, cit. s. 130.

¹⁵⁸ DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho hodoporicon*, s. 31.

¹⁵⁹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166.

¹⁶⁰ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 64.

¹⁶¹ АГАПИКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 94-98.

¹⁶² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 131-132.

Cikánské lidové léčitelství, zachycené v oblastech východní Evropy, využívá jmelí. Jako nejlepší a tudíž nejvhodnější hodnotí to, které roste na dubu. Sběr je prací mužů, protože při styku se ženou ztrácí své přirozené léčivé vlastnosti. Nálev se připravuje ze 2 dílů listů a 1 dílu bílého vína. Láhev se utěsní zátkou a zavoskuje a na dobu od úplňku do úplňku se zakope do země. Pak je elixír hotov. Postačí denně vypít 2 skleničky po 0,5 deci. Tento elixír pomáhá při „tanci svatého Víta“ a při vysokém krevním tlaku.¹⁶³

Bohatý materiál k „dubovému“ kultu poskytuje východoslovanské prostředí. Již jsem výše zmínil doklady úcty k dubu, které se nám dochovaly z raného středověku. Uctívání dubu dokládá ve východoevropském prostoru zpráva o misii biskupa Izraele k turkotatarským Sabirům a zrovna tak se o posvátném dubu na ostrově Chortici zmiňuje i zpráva Konstantina Porfyrigennéta. Unikátní jsou nálezy zbytků sakrálních dubů na území dnešní Ukrajiny. V roce 1975 byl při čištění koryta Dněpru nalezen mohutný dubový kmen s devíti vbitými kančími čelistmi. Do příjezdu archeologů si sice stačili přítomní dělníci a rybáři čelisti rozebrat na památku, ale nakonec se podařilo osm z devíti získat zpět a podobu dubu rekonstruovat. Dub se zachoval prakticky celý, kmen byl vysoký 9,6 m a kančí zuby se nacházely ve výšce šesti metrů. Čelisti tvořily pravidelný čtverec (34 x 33 cm). Dub takto rostl zřejmě poměrně dlouho, neboť čelisti stačily zarůst do hloubky čtyř centimetrů. Kmen nesl stopy ohně – není jasné, zda šlo o oheň kultový nebo o pokus dub zlikvidovat. Jelikož máme informace, že křesťané na Rusi pohanské idoly rituálně likvidovali svrháváním do vodních toků,¹⁶⁴ nezdá se příliš pravděpodobné, že by se dub do koryta zřítil po podemletí břehu proudem. Analogický nález byl objeven už v roce 1910. Ze dna Desny byl tehdy vyzdvížen 22 metrů dlouhý dubový kmen se čtyřmi vbitými kančími čelistmi.¹⁶⁵

Dub se objevuje v *Povesti vremennych let*: pozoruhodná je jeho role v roce 1071, kdy se knížecí správa v osobě Jana Vyšatiče vypořádala s hnutím volchvů v Suzdalské zemi na severovýchodě Rusi. Na tehdejší periferii kyjevského státu se na dotyku slovanského a ugrofinského etnika objevili *volchvové*, mágové zřejmě spjatí s původním pohanstvím, a zabíjeli místní ženy, které vinili z čarodějnictví a vypuknutí neúrody. Jan Vyšatič volchvy nechal zabít a pověsit na dubu. V noci pak jejich těla měla být sežrána medvědem:

„....Oni je vzali, zabili a pověsili na dubu, aby vpravdě přijali [= volchvové] pomstu od Boha. Janovi muži pak odešli domů a druhou noc vylezl [na dub] medvěd, odhryznul jejich těla a snědl je...“

¹⁶³ ZENTRICH, A., J., JONÁŠ, J., *Věčně zelené naděje*, cit. s. 232.

¹⁶⁴ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 68-69.

¹⁶⁵ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 111-114.

Celá epizoda zní poměrně prozaicky, ovšem jak upozornil V. Ja. Frojanov, může se jednat o symbolický a nikoliv prozaický jazyk. Pohřeb na dubu pravděpodobně provedli místní obyvatelé, kteří tím ovšem projeví volchvům úctu, nejednalo se o trest. Dub stál na křižovatce cest u ústí Šeksny, kde sakrální stromy stávaly. Rovněž dub na ostrově Chortici stál těsně před nejtěžším úsekem obchodní cesty „od Varjagů k Řekům“. Medvěd, který volchvy sežral, ve své osobě zřejmě nese symboliku záhrobí, mýtického předka, který volchvy převedl iniciací na onen svět.¹⁶⁶

Uctívání dubu bylo ve východní Evropě hluboce zakořeněno podobně jako na Balkáně. Jihoslovanské obyčeje sloužit liturgii pod sakrálními stromy připomíná zákaz Feofana Prokopoviče z 18. století „zpívat před duby modlitby“. Z roku 1721 se můžeme dočíst stížnost, že někteří „kněží se s lidem modlí před dubem a větve z toho dubu pak kněz lidem rozdává na požehnání“.¹⁶⁷ S Perunem je přímo svázán *Perunův dub* ve falzifikátu listiny haličského knížete Lva Daniloviče z 3. 10. 1302, kterou si své majetky pokusilo zajistit przemyslské biskupství: „...А отъ той горы до Перунова дуба горѣ Skломъ. А отъ Перунова дуба до Бѣлыхъ береговъ...“.¹⁶⁸ Sakrální duby stály na východoslovanském venkově do 20. století. Na ruském severu bývaly dlouhou dobu posvátné dubové háje nebo sakrální duby u kaplí a chrámů, se kterými bylo zakázáno manipulovat. Podání z Minské gubernie z 19. století vypráví o porušení tabu a skácení takového posvátného dubu, který nebylo prý možno udeřit sekýrou bez následků pro viníka. Padající strom prý zabil všechny, kteří se podíleli na jeho pokácení, a po jeho pádu zuřila týden strašlivá bouře, která způsobila mnoho škody.¹⁶⁹

Dub se objevuje v úslovích, zaklínáních, pohádkách, podáních, folklórních zápisech i apokryfních textech. Z dochovaného materiálu můžeme vydělit dvě jeho základní role, které mu určil přinejmenším východoslovanský folklór, pokud se nejedná o všeslovanskou tradici. V první roli vystupuje dub jako světový strom – centrum světa a spojnice mezi nebem, světem a podsvětím (obdoba severogermánského *Yggdrasilu*, za který ovšem bývá považován jasan). Druhá role zřejmě souvisela s první. Dub totiž figuruje zároveň i v syžetu o souboji hromovládců a jeho protivníka.

¹⁶⁶ ФРОЯНОВ, И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, s. 140-161.

¹⁶⁷ „...попы с народом молебствуют перед дубом, и ветви одного дуба поп народу раздает на благословение...“, cit. podle ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Москва 1988, s. 170.

¹⁶⁸ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 2/1979, op. cit., s. 111.

¹⁶⁹ *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. М., Петрухин, В. Я., Толстая, С. М (edd.), op. cit., s. 170.

Ve výběru lidových pověr jsou dubu v knize *Magické rostliny* přisuzovány tyto účinky:

„Chcete-li uspíšit zhojení rány, vezměte obvaz z poraněné části těla, pokropte ho olejem z routy a vložte do dutiny starého dubu. Rána přejde stromem do země. Když sbíráte dřevo, listy nebo žaludy dubu, je dobré odměnit strom vínem nalitým na kořeny. Žaludy se doporučuje sbírat za dne, listy a větve v noci. Jestliže je nutno nějaký dub skácet, mělo by se to stát výhradně za ubývajícího měsíce, a strom by se to měl předem dozvědět. Vedle něj je třeba zasadit žalud, aby se duch stromu měl kam přestěhovat. Sen o dubu prý znamená velké štěstí, a jsou-li na něm již žaludy, znamená to, že rodiče budou velmi pyšní na své děti.“¹⁷⁰

I dnešní autoři zabývající se historií rostlin se vyjadřují o dubu jako o rostlině mající obzvlášť vysoké léčivé účinky, pší o něm i jako o bylině štěstí a úspěchu, napomáhající otevření se vnímání pozitivní energie a akceptování dobra. Zařazují jej do sféry tzv. ochranných bylin (kam patří mimo jiné i lípa) jako možného spojence pro rozpoznání a nalezení správných odpovědí.¹⁷¹

Z období přímé závislosti našich předků/zemědělců pochází řada předpovídajících přísloví – pranostik vycházejících z vypořádání provázanosti přírodních dějů a obsahujících z hlediska obživy cenná praktická upozornění. Zde jsou některé pranostiky, původem z německé oblasti:

- pro množství srážek.

*Když se zazelená dub před jasanem,
přinese léto velké prádlo.*

*Když se zazelená jasan před dubem,
léto všechno vybělí.*

- pro množství úrody.

*Když je hojnost dubových květů,
naplní se i obilné klasy.¹⁷²*

- při bouřce.

*Dubům by ses měl vyhýbat,
buky bys měl vyhledat,
když zrovna nemůžeš najít lípu.¹⁷³*

¹⁷⁰ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 100.

¹⁷¹ CRUDENOVÁ, L., *Herbář tajemných rostlin*, s. 184-187.

¹⁷² STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, opak. cit. s. 44.

¹⁷³ Ibidem, opak. cit. s. 213.

Závěrem uvedu netradiční praktiky novodobých zemědělců, vyhýbajících se používání moderních chemických pesticidů:

„...naplní lebku domácího zvířete dubovou kůrou, zakopou ji v zimě na místě, kde voda protéká zemí – u pramene nebo u střešního okapu – a pak přidají do kompostu...“¹⁷⁴

Dle mínění autora je za tím snaha o odstranění parazitních houbových onemocnění ze současných kulturních plodin.

¹⁷⁴ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, cit. s. 234.

4.3 Pohled na dub jako na strom života

Pro rituály kmenových kouzelníků/mágů býval magickým paradigmatem právě strom života.¹⁷⁵ V mnoha mýtech o stvoření se vypráví, že bohové udělali ze stromů lidi. Nahrává tomu i slovo rodokmen.¹⁷⁶ Výraz „kmen“ je díky své vizualizované podobnosti homonymem jak pro lidské společenství, tak pro zdřevnatělý stonek rostliny neoddělitelně spojující kořeny s korunou. Sakar Sen Gupta ve své knize „Posvátné stromy různých národů“ napsal, že každý „kmen“ měl svůj strom, který sloužil nejen jako kmenový totem, ale dával „kmenu“ jeho jméno. V *zendu*, starém indoevropském jazyce podobném staré perštině, znamenalo slovo *orovere* život i strom.¹⁷⁷

Naše přímá existenční závislost na živých stromech se projevuje i v bájích o lidech, kteří se proměnili ve strom, a o stromech, které se staly lidmi.¹⁷⁸ Z waleské oblasti je znám příběh o kouzelníku Gwydionovi, který zachraňuje Britony jejich přeměnou v duby. Podobný příběh je znám i z irského ostrova, kde čarodějnice Medb rovněž přemění bojovníky do ožvlých válečných dubů a kdy v průběhu bitvy těchto gigantů umírá irský hrdina Cú Chulainna.¹⁷⁹ O samovolném přímém převtělování zemřelého ve strom se mluví v Sobolevově Mytologii Slovanů.¹⁸⁰ Příkladem proměny člověka v dub v našem regionu může být úskočná vražda zdravého silného svobodného mládence zmiňovaná ve sbírce L. J. Kořenského¹⁸¹ nebo Erbenem zachycený příběh loupežníka Záhoře a jeho životní propojení s dubem:

„...a na té skále dub velikán pne se,
král věkovitý nad věčnou pouští:
k nebesům holé vypínaje čelo,
zelená ramena drží na všechny strany;
tuhý oděv jeho hromem rozoráný,
a pod oděvem vyhnílé tělo...
...Sotva kdo člověka v tom stvoření pozná!
Tělo jeho – skála na skále ležící,
Údy jeho – svaly dubového kmene...“¹⁸²

¹⁷⁵ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 10.

¹⁷⁶ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 14.

¹⁷⁷ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, cit., s. 74-77.

¹⁷⁸ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 12.

¹⁷⁹ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 225.

¹⁸⁰ СОБОЛЕВ, А. Н., *Мифология славян*, s. 73.

¹⁸¹ KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, s. 17.

¹⁸² ERBEN, K. J., *Kytice*, cit. s. 66.

Nejstarším známým textem, který zmiňuje strom života, je chvalozpěv akkádského původu z doby 2,5 tis. let př. n. l. Stylizovaná podoba takového stromu se zachovala na kameninové váze z Mezopotámie, zhotovené více než 3 tis. let př. n. l. V hrobce egyptského faraona Thutmóse (1504-1450 př. n. l.) bylo nalezeno vyobrazení bohyně Ísis, vládkyně nad životem a smrtí, jak v podobě stromu nabízí v podsvětí duším čekajícím na vstup do říše smrti vlastní prs, aby nezemřely cestou hladem.¹⁸³ Podobu stromu života odvozovali lidé od toho, jaké stromy v jejich krajině rostly, tudíž podobná kultovní postavení měly i jiné dřeviny. V Číně vypadal jako broskvoň, v Egyptě a v Indii jako fíkovník, v Japonsku jako sakura, v Mezopotámii jako mandlovník, u Sumerů jako vrba, u Arabů jako datlová palma...,¹⁸⁴ v Evropě je kromě dubu zmiňován také jasan a tis. Dub je však v indoevropském prostoru univerzálnější, zejména pro svůj obrovský areál, dlouhověkost, odolnost a již zmiňovanou užítkovost.

V našem podnebném pásu se výsadní postavení dubu mezi ostatními stromy odráží už v jeho titulování. Srbové jej nazývali „*car drva*“, Rusové „*car Dub*“, Poláci „*gospodarz lasu*“. V zaklínáních je dub jmenován vlastním osobním jménem a zřejmě zde jde o světový strom uprostřed světa – *Dub Karkolist, Dorofej, Dub Mavritanskij*. Podobně jako na germánském Yggdrasilu i na světovém dubu východoslovanského folklóru hnízdí v jeho koruně král ptáků orel nebo mýtický pták *Kuk*. Jako světový strom znají dub již apokryfní texty: „*Železný dub, který byl první zasazen ze všech rostlin, na Boží síle stojí*.“¹⁸⁵ Na něm žijí *car* a *carevna*, *Bůh*, *Bohorodice* nebo *svatí* a u kořenů leží obrovský had: „...*na moři, na oceánu, na ostrovu, na Bujanu, stojí dub Mokrecký a pod ním leží zmije Garafena*...“¹⁸⁶, případně se zde objevuje postava, kterou bychom mohli považovat za hromovládce: „...*na svatém moři-oceánu stojí ... syrý dub Krejakonský a ten syrý dub kácí starý mistr svým těžkým toporem*...“.¹⁸⁷ Východoslovanský folklór představuje světový dub, který drží nebe, zemi a podsvětí, v korunách sídlí božstva a bleskonosní ptáci, při kořenech kosmický had/drak, po kmeni stékají životodárné vody a sídlí v něm rusalky a víly.

¹⁸³ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 13.

¹⁸⁴ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 37.

¹⁸⁵ „...*Дуб железный, уже есть первосажен от всего же корение, на силе Божией стоит*...“, cit. podle АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 96.

¹⁸⁶ „...*на море на окяне, на острове на Буяне, стотъ дубъ мокрецкой, а под нимъ лежитъ змия Гарафена*...“, cit. podle АФАНАСЬЕВ, А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, op. cit., s. 283.

¹⁸⁷ „...*на святом окяне-море стоитъ ... сырой дубъ кре(я)констый, и рубить тотъ сырой дубъ старъ мастеръ мужъ своимъ булатнымъ топоромъ*...“, ibidem.

Každé ráno z něj vychází slunce a každý večer do něho zapadá. Je to představa velmi blízká severogermánskému světové stromu Yggdrasilu:

„...Tu pronese Stejně vysoký: ,Tento jasan je ze všech stromů největší a nejkrásnější. Jeho větve se klenou přes celý svět a sahají až na nebe. Tři kořeny drží strom zpříma a rozkládají se do daleka...Ve větvích jasanu sedí orel, a ten je vševědoucí. Mezi očima mu sedí jestřáb zvaný Vedrfölni. Veverka jménem Ratatosk běhá nahoru a dolů po jasanu a donáší nevraživá slova mezi orlem a hadem Nídhöggem. Čtyři jeleni běhají ve větvích jasanu a okusují jeho listí ... A ve studni Hvergelmi je s Nídhöggem tolik hadů, že je žádný jazyk nedokáže spočítat. O tom se vypravuje:

*„...Jasan Yggdrasil
osudem strádá
více, než lidé vědí.
Jelen jej shora hryže,
had zdola nahlodává
a peň z boku práchniví...“¹⁸⁸*

Velmi podobný motiv se ukrývá v chorvatském folklóru v dialogu mezi javorem a jedlím, kde je rovněž líčeno nepřátelství mezi sokolem v koruně stromu života a hadem u jeho kořenů:

*„Rasla jela u osoju,
zelen bore u prisoju,
jela boru poručuje:
O javore, zelen bore,
lijepo ti t' je ukraj vode!
Iz stabra ti voda teče,
iz grana ti pčele lete,
a vrhom ti biser rađa.
Javor jeli odgovara:
Borja tebi, vita jeli!
Bolje tebi u osoju,
nego meni u prisoju!
U stabru ti ljuti zmaje,
u granam ti soko sivi;
soko sivi gnjezdo vije,*

¹⁸⁸ SNORRI, STURLUSON, *Edda*, op. cit., s. 52-54.

*zmaj sokolu poručuje:
O sokole, moj sokole!
Ne vi gnjezdo više mene,
er ću zmaje pustit plame,
gnjezdo ću ti opaliti,
tiće ću ti izvaliti
izvaliti, podaviti.*¹⁸⁹

Motiv stromu jako rostliny života navozuje myšlenku odlišnosti od okolních organismů, oddělenosti člověka od božské existence. Zároveň vypovídá o nostalgii po hodnotách, které pro něj zůstávají nedosažitelné. Na druhou stranu tato symbolika svědčí o naději, že ony hodnoty a ideály, po kterých lidé touží, nejsou neskutečné, že existují. Jsou jen v jiném světě. Odráží se tu zřejmě existenciální úzkost, která byla vzbuzována střídáním úrody a neúrody, zdraví a nemoci, života a smrti. Snad lze za tím vším zahlédnout nezlomné přesvědčení, že za všemi zvraty a proměnami existuje něco, co se jim svou podstatou vymyká a co je schopno jim odolat. A to představuje přesně to, co člověk předkřesťanské éry hledal, aby se tak mohl ve své snaze o nalezení existenciálních jistot o něco „opřít“.¹⁹⁰ Na základě starozákonního Desatera, kde je řečeno, že lidé si Boha nezpodobní ničím, že nebudou mít žádnou modlu a nebudou se jí klanět ani uctívat, kněží monoteistických ideologií samozřejmě „konkurenci“ pro ně pohanského uctívání stromů zakazovali. A tak pod tlakem křesťanské víry a po přesunu vědomí dále od instinktu a blíže k intelektu byly v blízkostech uctívaných stromů zakládány nejdříve „pohanské“ a následně poté i křesťanské chrámy. U nás lze zřejmě dozvuky tohoto vnímání „nedotknutelnosti“ těchto mohykánů a snahu o jejich odstranění nalézt ještě v nedávné minulosti v tzv. rodových stromech¹⁹¹ (například Kozinova lípa). Je pravděpodobné, že oslavování stromu života se v Evropě pod tlakem zákazů proměnilo od 13. století ve zvyk stavění májek.¹⁹²

¹⁸⁹ BELAJ, V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, cit., s. 272.

¹⁹⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 106.

¹⁹¹ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 72.

¹⁹² HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 210.

4.4 Dub v roli spojovací cesty mezi jednotlivými světy ve světle mýtů o stvoření

Komunikační stromová síť, které se nejen mohou, ale i účastní i jiné organismy, včetně lidí, funguje prostřednictvím mezibuněčného osmotického napětí, které slouží k transportu různých látek. Do tohoto transportu je samozřejmě zapojena celá rostlina, od kořenového vlášení, které je provázáno se zemí pomocí mykorhytické symbiózy (provázané fungování pletiv houbových s rostlinnými), přes řečiště cév a cévic, až do vzdušných bran v listových buňkách. Proud nasáté podzemní vody se živinami je základním vodičem a součástí komunikační sítě fyzické a zřejmě i duchovní výživy stromu. Proto bývala nedílnou součástí posvátných okrsků kromě stromů i voda.¹⁹³ Starověcí šamané prý žvýkali syrové žaludy. Autoři uvádí, že tak činili pro zvýšení odvahy a sebevědomí pro usnadnění mimovědomé komunikace a za účelem umožnění poutě mezi světy.¹⁹⁴ Dnes nejsme schopni tento zachycený zvyk rozklíčovat, jelikož moderní medicína zatím neprokázala existenci jakékoliv drogové látky v obsahu těchto dubových plodů.

V průběhu věků byl mýtický strom, tvořící ústřední osu světa, vždy vnímán jako spojnice tří světů. Nadpozemského světa bohů se světem lidí a se světem podzemních sil.¹⁹⁵ Věřilo se, že strom drží pohromadě celý svět a podpírá nebesa, aby se nezřítily na zem. Uctívání stromu ve dvoře, v blízkosti lidského obydlí či na návsi bývá vysvětlováno jako uctívání centrálního světového stromu, jenž prorůstá vrstvami světa – kořeny podzemím, kmen světem lidí a nebesy, světem bohů. Je osou světa a prostředníkem mezi člověkem a bohy a tím pádem hoden ochrany společenství. Pád takového stromu by podle tehdejší společnosti uvrhl svět do chaosu. Život jedince, rodu i celé vesnice tak byl těsně spjat s životem stromu. Viz pověst z řecké mytologie, kdy Filémón žádá *Dia*, aby za odměnu nemusel zemřít přirozenou smrtí, ale aby byl přeměněn v dub. Věřilo se, že člověk může být součástí stromu a současně žít ve světě lidí, nemůže však přežít „svůj“ strom.¹⁹⁶ Viz pověst o králi Karlu II. Stuartu, který se prý před pronásledováním schoval do dutiny dubu a na paměť tohoto aktu se ještě dnes v Anglii slaví 29. květen jako „Oak Apple Day“.¹⁹⁷ Dalším příkladem může být naše pověst o narození Žižky pod dubem,.

¹⁹³ CRUDENOVÁ, L., *Herbář tajemných rostlin*, s. 83.

¹⁹⁴ HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 139.

¹⁹⁵ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 30.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 83.

¹⁹⁷ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 98.

Slovanské báje o vzniku světa známe jen z novověkého folklóru východních Slovanů. Z ostatních slovanských oblastí nám zbyly jen střípky z původního skeletu, a to především u Bulharů, Slováků a Poláků. Svým nápadně dualistickým pojetím se velmi podobají nejstaršímu (ze slovanské oblasti) zachovanému svědectví o stvoření člověka, jež nám přináší *Pověst' vremennych let* z konce 11. století.¹⁹⁸

Světový strom mohl být také jedinou spojnici mezi světem lidí a bohů, po které mohli putovat extatici a šamani. Extatické a šamanské techniky byly, jak jsem již naznačil, vlastní i ve slovanském prostředí. Snad o této praxi vypovídá i hádanka, jejíž řešení je „cesta“, a která v sobě motiv dubu obsahuje:

„Když se svět zrodil,
tehdy se dub svalil
a ted' leží.“¹⁹⁹

Hranice mezi lidským a božským světem nebyly vyjádřeny pouze „geograficky“, ale i časově – dub tak symbolizoval vstup a výstup ze světa lidí, smrt i narození. O smrti hovoří úsloví:

„Na hoře Horské, stojí dub Veretěnský. Kolem dubu neprojde, neprojde ani car, ani carevna, ani krásná dívka...“²⁰⁰

Zrovna tak jako alternativní výrazy pro sloveso „zemřít“ – *gljaděť na dub, dat' duba, odubet'*.

Rovněž narození bylo spojováno s dubem – v Lužici nebo v ukrajinském Polesí byl dub sázen při narození dítěte a o spojení s počátkem lidského života svědčí i tradiční odpověď na pikantní otázku dotěrného chlapce, jak přišel na svět: „*Seděl jsi na dubu.*“ („*Ты на дубочку сидел.*“).²⁰¹ Dlužno však zmínit, že dub se v podobných případech uplatňoval jako svrchovaně mužský princip a žena byla přirovnávána nebo ztotožňována s břízou, což se projevovalo i při praktikování milostné magie.

Při líčení souboje hromovládce a jeho protivníka byl několikrát zmíněn i strom, pod který se démon snaží ukrýt. Většinou se jedná o dub. V zápase hromovládce s démonickým protivníkem se nám ukazují i další postavy, snažící se pod světovým stromem najít úkryt, jako had či drak. Dub se objevuje i v běloruských transformacích tohoto příběhu – mytologická postava symbolizující hromovládce (Grom, car Grom, Perun, Ilja prorok, archanděl Michael, Bůh) poráží dub ohnivou nebo kamennou střelou, případně kamenným nebo železným

¹⁹⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 52.

¹⁹⁹ „Когда свет зародился/Тогда дуб повалился/И теперь лежит.“, cit. podle LETTENBAUER, W., op. cit., s. 176.

²⁰⁰ „На горе Горенской стоит дуб Веретенский. Мимо дуб не пройти, не проехать ни царю, ни царице, ни красной девице...“, cit. podle АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 97.

²⁰¹ АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, op. cit., s. 97.

kladivem při pronásledování protivníka zmeje („...u toj dub tresnul perun da taki, što raspolosuvaj dub ad verchu do polu...“²⁰²). Tento zápas se měl dokonce odehrávat právě u světového stromu:

„Na moři, na oceáně stojí dub Prakuron, na tom dubu je třicet kohoutů, na těch kohoutech třicet hnízd, k těm hnízdům přiletělo, přibýlo třicet draků... Chlupatá Chauro... Pojede sám Hospodin s ohněm, s hromem a rozseká tě!“²⁰³

Je to pravděpodobně tento zápas, který postavil dub do role světového stromu a určil mu tak významné místo v archaických rituálech i pozdější lidové kultuře.

Sakralitu dubu respektovaly i apokryfní texty a christianizované příběhy. Podle ruského apokryfu se prý Jidáš chtěl původně oběsit na dubu, ale „z Božího příkazu se dub sklonil a tak byl zachráněn...“.²⁰⁴ Bulharská legenda zase vypráví, že dubový háj ukryl Boha prchajícího před Morem. Za odměnu nechal Bůh dubu v zimě listí.

Zajímavými prostředníky mezi světy jsou bílí ptáci. V rusínské lidové legendě o stvoření světa sedí dva ptáci-demiurgové uprostřed prapůvodního oceánu na světovém stromě – dubu²⁰⁵ a v haličské jsou to dva holubi a v severoruské dva hoholi a snaží se vynášet ze dna zemi. Představují soutěžení boha se satanem a vždy minimálně jeden z nich je bílý.²⁰⁶ V zápase Kostěje nesmrtelného s bohatýrem Ivanem o krásnou Marii (v jiné verzi Vasilisu) je Ivan čarodějem připoután k dubu. V jeho větvích poletuje věštící pták (jeho druh a barva je odlišná dle různých verzí), který Ivanovi pomáhá a čaroděj se jej, bez úspěchu, snaží zastřelit ukořistěným Ivanovým lukem.

*На ту пору на то времячко
Налетала птица, черный вран,
Садился он, вран, на сырой дуб,
Проязычил языком человеческим:
«А не владеть-то Марьей Дмитриевной
Царю Кощею Трипетову,
А владеть Ивану Годиновичу!»...*

²⁰² АГАПКИНА, Т. А., *Дуб*, cit. s. 96.

²⁰³ „На моры, на кияни стаиць дуб Пракурон, на том дуби трыдзеваць какатоў, на тых какатах трыдзеваць гнёздоў, к тым гнёздам прылятала, прыбягала трыдзеваць змей...Шкурапея Хаура...Будзець ехаць сам Господзь из огнём, из пяронам, и пасячэць цябе!“, ibidem, op. cit., s. 96.

²⁰⁴ „...Божим повелением преклонися дуб и сохранен бысть...“, ibidem, cit., s. 94.

²⁰⁵ Ibidem, s. 94.

²⁰⁶ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 53-54.

...Иванушко Годинович у сыра- дуба приговаривает:

*«Уж ты, батюшка, мой тугой лук,
Уж ты, матушка, калена стрела,
Не пади-ко стрела ты ни на воду,
Не пади-ко стрела ты ни на гору,
Не пади-ко стрела ты ни в сырой дуб,
Не стрели сизых малых голубов.
Обвернись, стрела, в груди татарский,
В татарский груди во царский
Ай старым старухам на роптание,
Черным воронам все на граянье,
Ай серым волкам все на военье».*²⁰⁷

²⁰⁷ РЫБАКОВ, Б. А., *Язычество древней Руси*, s. 326.

5 Novodobý pohled

V těchto kapitolách se pokusím čtenáři ukázat, jakým směrem se vývoj vnímání posvátných stromů v různých společnostech ubíral. Co a jakým způsobem ho v průběhu toku dějin ovlivňovalo, kam dospěl a zároveň poukázat na jeho možný vývoj v dnešní společnosti. Inspirací mi byla nejen literární díla, ale i osobní profesní zkušenosti a znalosti z oboru komplexní péče o památné stromy.

5.1 Synkretický vývoj ve vnímání uctívaných stromů

Jak jsme si na písemných pramenech ukázali, úcta ke stromům byla přítomná téměř ve všech známých kulturách a tvořila neoddělitelnou součást předkřesťanského vnímání světa. Domnívám se, že dříve si lidé vzájemnou závislost ve smyslu interakce mnohem více uvědomovali, protože nejen v křesťansky orientovaném světě, ale téměř ve všech světových náboženstvích a filozofiích hraje strom důležitou roli i jako symbol. Příkladem je vesmírný strom hindů *ašvatha*, zrovna tak jako vesmírný strom Babyloňanů a Sumerů, nazývaný *huluppu*²⁰⁸, strom *bodhi*, pod kterým byl osvícen Buddha, strom života *sefirot* v židovské mystické kabale, *yggdrasil*, světový strom germánské mytologie i biblický strom poznání dobra a zla.²⁰⁹

Dialog se světem přírody zaznívá ve folklóru v různých rovinách a polohách. Od vývoje lidského poznávání závisí do jaké míry se vazba na přírodu uvolňuje. Dialog člověka s přírodou tak získává ve folklórních dílech novější, zastřenější podobu a nebo ho nahrazuje dialog člověka s člověkem, případně člověka se společností.²¹⁰ V Evropě se znalost mýtu, že ve stromu sídlí duch, proměňovala a vytrácela během staletí v přímé úměře s tím, jak sílil vliv křesťanských církevních institucí.

Tento vliv se během času proměňoval od urputného politického boje do mírového spolužití.²¹¹ Jeden germánský mýtus o svatořečeném anglosaském misionáři Winifredovi (= sv. Bonifatius, apoštol Němců), kácejícím posvátné háje pod ochranou franských jednotek, nám osvětluje počátky slavení vánočního stromu „naroubováním“ druidské víry na tehdejší

²⁰⁸ TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, s. 14.

²⁰⁹ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 30.

²¹⁰ LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklór a folkloristika*, s. 235.

²¹¹ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 50.

křesťanské myšlení takto:

„Svatý Winifred plný náboženského nadšení a přání zničit pohanské formy bohoslužeb se odvážil jednoho Štědrého dne vzepřít starým bohům a skácel posvátný dub druidů. Ze středu skáceného stromu vyrostla mladá jedle se zářícími světly na větvích a tváří malého Krista nad ní. Svatý Winifred dal strom svým následovníkům jako symbol nového ducha náboženství – mladý strom označuje Krista jako své dítě, světla na zelených větvích jsou světly věčného života v duši člověka.“²¹²

Tento agilní apoštol doplatil na svou horlivost při ničení stromové svatyně ve Frisku, kde byl v roce 755 ubit. Všeobecně kácení posvátných dubů patřilo k tradiční církevní mocenské politice. Už v r. 371 začal později svatořečený Martin, tehdy biskup v Tours v Galii, s likvidací posvátných hájů Keltů.²¹³ Způsob vnímání posvátného dubu předkřesťanskými společnostmi jsme si již nastínili, a tak si můžeme představit, jaký psychoteror rozpoutalo kácení jejich stromů. Nemohli uvěřit, že jejich pád následně neuvrhne celý svět do chaosu.

Během raného středověku je uctívání stromů stále potlačováno a postupně se přetransformává do jiných dimenzí chápání a vnímání. Oproti pohanskému vnímání stromu coby kultu stromu života je v křesťanské společnosti znatelné upřednostňování pozice stromu poznání. Uctívání stromů tak přečkalo křesťanství např. ve formě umístění obrazů a sošek svatých na kmeny starých a výjimečných stromů či pod jejich koruny.²¹⁴ Ve formě hranice světa přežil tyto „krizové“ časy Perunův dub, který označoval hranici Haličského biskupství a stál ještě roku 1302 u Přemyšle.²¹⁵

K roku 1092 je Kosmou zmiňován kníže Břetislav II., který onoho roku dává kácet a pálit posvátné háje.²¹⁶ Takovýto háj představoval v oněch dobách jakousi dnešní rezervaci, v níž se nesmělo nic lámat, trhat, lovit. Ba ani padlé stromy nebylo dovoleno odstraňovat. Prostor háje se považoval za léčivý, nemocní si tu zavěšovali kousky látek nebo části oděvů na větve a ukládali mince pod stromy. Můžeme sem s notnou dávkou smělosti zařadit i přežívající zvyk psaných přáníček, která se na lístku věší na větve.²¹⁷ Bývala tu pramenitá voda, ve které se lidé omývali i v zimním čase. V těchto hájích nemusely stát, ani většinou nestály žádné modly (ty se stavěly až v závěrečné etapě pohanské éry), ale nacházely se zde

²¹² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, opak. cit., s. 93-94.

²¹³ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 199.

²¹⁴ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 74.

²¹⁵ ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 2/1979, s. 111.

²¹⁶ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 70.

²¹⁷ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 20.

povětšinou obětní kameny.²¹⁸ Příkladem tohoto členění nám může být prozkoumaný posvátný okrsek na hradišti Zvenigorod z 11. – 13. století na Ukrajině.²¹⁹

Prakticky každá pospolitost předkřesťanského období měla tyto háje a v nich své uctívané stromy, většinou duby. Dub se tu stával symbolickým zástupcem objektu, který cítil a myslel, obdarovával, či trestal. Předkové u nich jako obětinu zabíjeli zvířata, dávali k nim obilí, chleba, kosti, věštili u nich a zavěšovali na ně talismany. Úcta k hájům se udržela do novověku zejména u Rusů a Bulharů. U severních Velkorusů byl tento kult zaznamenán v 19. století v tzv. *Boželesje* nebo *myljonyj les*, jehož se nikdo nesměl dotknout. Věřilo se, že kdo tohle tabu poruší, těžce onemocní či zemře.²²⁰

Pozdější stavění chrámů s modlami bylo v těchto hájích zahájeno zřejmě díky silnému kulturnímu vlivu sousedního křesťanství. Křesťanští misionáři, pokud neměli dostatek sil k likvidaci těchto hájů,²²¹ se samozřejmě snažili tato posvátná místa přetvářet (nařízení papeže Řehoře).²²² Aby podchytila tuto nevykořenitelnou víru lidu, zakládala církve často v takových hájích kříže, kapličky, kostely a kláštery (např. sv. Columba)²²³. Také v Římě byl na místě dubového háje, zasvěcenému Jupiterovi, ležícímu na pahorku Mons Caelius, vybudován Svatopetrský chrám. Z toho nám vyplývá, že katolická církev dosadila coby vládce nad počasím na místo oblíbeného boha hromu svatého Petra.²²⁴ Pokud byla tato místa porostlá duby a v myslích starousedlíků byla přímo svázána s úctou k hromovládci, byly tyto budované svatostánky na územích východních a jižních Slovanů zasvěcovány svatému Iljovi. Například v Makedonii ve vsi Dejlovice, která leží severovýchodně od Kumanova pod horou s příznačným názvem Peren, není ve vsi chrám, zato v její blízkosti se nacházejí hned tři kultovní místa: *Samo buko*, *Krst* a *Sveti Ilija (Ilijski kladenec = pramen)*. *Sveti Ilija* bylo místo dříve zarostlé dubovým hájem, s jehož stromy se nesmělo manipulovat. Na počátku devadesátých let 20. století zbylo z háje jen několik starých dubů, zpod jejichž kořenů vyvěral *Ilijův pramen*.²²⁵ Dodnes je Ilindan na Balkáně uznáván za jeden z nejvýznamnějších svátků. Případné zůstavší vzrostlé dřeviny si tak nadále udržovaly svou posvátnost, ba často byly sázeny stromy nové na místa původně vykácených. Nejznámějším příkladem evropského stromového svatostánku je odhadem 1000 let žijící dub v Allonville-Bellefosse ve Francii.

²¹⁸ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 151-167.

²¹⁹ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 246-248.

²²⁰ VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 166+201.

²²¹ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 70.

²²² Ibidem, s. 200.

²²³ HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 139.

²²⁴ STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 217.

²²⁵ OVSEC, D., *Slovanska mytologija in verovanje*, op. cit., s. 166-168.

V jeho kmeni s patnáctimetrovým obvodem byly nad sebou postaveny dvě kaple. V roce 1696 se stal tento dobový svatostánek římsko-katolickým kostelem zasvěceným Panně Marii.²²⁶

Bývalo zvykem, že před případným nutným kácením uctívaného stromu se nejdříve sekerou poklepalo na jeho kmen, pronášelo se ustálené pořekadlo sloužící jednak jako prosba o odpuštění a jednak, aby duch stromu mohl včas odejít a neškodil později společnosti lidí jej kácějící. Takové přežívající lidové zvyky „dotlačily“ církevní instituce k čarodějnickým procesům, které poměrně dobře posloužily k přetrhání vazeb mezi lidmi a přírodou.²²⁷ Navzdory tomuto stihomamu některých „pravověrných“ představitelů křesťanství a jejich neochvějnému přesvědčení, že jedině víra uzdravuje, i jejich pokusům zakázat z tohoto důvodu bylinářství, pokračovala tato tradice až do století devatenáctého. Od středověku se prostí lidé s důvěrou obraceli se svými chorobami na božské zástupce na zemi. Chodili tak za mnichy do klášterních zahrad, které svou různodruhovou skladbou byly ve své době bezkonkurenčními botanickými areály. Když mniši selhali, vyhledávali nemocní venkované vědmu, u níž se možná dochovaly prastaré znalosti. Ta jim poradila bylinné léky, nebo léčbu přímo aplikovala s doprovodem zaříkadel či zaklínadel.²²⁸

Dnes tu jako pohrobek těchto neklidných časů máme státem chráněné stromy, které povětšinou „nesou“ pojmenování po nějakém národním idolu. Ať už po mýtické, či skutečné slavné historické postavě (např. Svatováclavský dub ve Stochově, Oldřichův dub v Peruci, Žižkovy duby...).²²⁹ Dle tradované pověsti se v dutině dubu měla za bouře ukrýt Žižkova matka a porodit zde svého syna. Sedláci z okolí si z tlustých větví tohoto dubu dělali topůrka k sekyrám a kladivům ve víře, že budou mít silnější a jistější úder. Až se borovanský probošt Konrád Fišer rozhodl dub porazit a podivnou zvyklost zarazit. Přesto i po poražení tohoto dubu k němu lidé chodili a dokud byl pařez zdravý, brali si z něj úštěpky coby klínky do svých seker a palic.²³⁰ Není ani tolik důležité, že naprostá většina z památných stromů nemohla ani spatřit postavu, podle které je pojmenována. Mnohem důležitější je „kulturní náboj“, který s sebou během svého dlouhého života takovíto mohykáni napříč politickými událostmi nesou. Takoví jedinci-solitary byli rovněž sázení na počest a památku významných historicky zlomových událostí (např. stromy svobody, Popravčí dub ve Velkých Losínách, hradní stromy...). Lidé se jim pak báli jakkoliv ublížit. Domnívali se, že by to mohlo přinést

²²⁶ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 60.

²²⁷ HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, s. 205-216.

²²⁸ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 22.

²²⁹ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 82.

²³⁰ BÁRTA, V., „Boží muka a dub u rodiště Jana Žižky“, in: *Český lid*, 1911/20, s. 331.

neštěstí. Láska, úcta i strach tak pomohly uchovávat staré jedince i napříč dějinami.²³¹ Jejich život tak propojuje pro nás velmi vzdálenou minulost s realitou přítomnosti.

Jinou kapitolou by byl posun dubu, coby původně živého soudního stromu, do fáze neživého kusu nábytkového zařízení. První historickou zmínkou může být kulatý stůl krále Artuše, který měl být vyřezán z jednoho kusu kmene dubu. Doloženým faktem je, že když v našich končinách vzplálo stavení, první věc, která se vynášela, byl dubový stůl. Z tohoto faktu je zřejmé, že jakási právní kontinuita zajišťující životní stabilitu společnosti se nám z rodových společností transformovala i do života tzv. nukleárních rodin.²³²

²³¹ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 83.

²³² STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, s. 215.

5.2 Historický vývoj ochrany stromů v českých zemích

Zatím co dříve se lidé modlili k mocnostem ukrývajícím se ve stromě, dnes spíše zažíváme úctu ke stromu jako takovému, k dlouhověkému živému organismu a k jeho nezastupitelné roli v našem životním prostředí.

Jak jsme si v předchozích kapitolách osvětlili, jsou staré stromy významným kulturně historickým, ekologickým a biologickým prvkem, zasluhujícím naši pozornost a naši ochranu. To si uvědomovali i naši předci a různými způsoby a s různým stupněm úspěšnosti se snažili tuto ochranu zajišťovat. V Evropě je prvním známým právním výnosem ochraňujícím posvátné stromy (vč. dubů) trestní zákon velšského knížete Hywel Dda, stanovený v první polovině desátého století.²³³

Už od středověku snaha o ochranu stromů úzce souvisela s hospodářskou výtěžností lesů, kdy jednotliví vlastníci porostů se je prostřednictvím závazných výnosů se stanovenými fyzickými a majetkovými tresty snažili ochránit. Snad nejstarším dochovaným předpisem platným na našem území je „*Právo českého knížete Konráda Oty*“ patrně z roku 1189. Podobné snahy lze nalézt v „*Městském právu jihlavském*“ a v „*Knize starého pána z Rosenberka*“, obě pravděpodobně z roku 1360. Odvolaný návrh „*Majestas Carolinas*“ Karla IV. z roku 1348, v kapitole 49 až 55, řešil tyto problémy s ochranou stromů v dané době. O několik století později (v roce 1754) vydává rakouská panovnice Marie Terezie „*Řád lesní*“, který na tehdejší poměry obsahoval poměrně pokrokové a podrobné předpisy na ochranu a hospodaření v lesích.²³⁴

Asi nejstarší známou vyhláškou, která byla zaměřena na ochranu památného stromořadí, je císařský reskript vydaný ve Vídni dne 9. července 1714, chránící lipovou alej mezi Pražským hradem a Královskou oborou. Stromoví soliterní jedinci se dočkali legislativně právní ochrany až díky přírodopysným zájmům berlínského profesora Alexandra von Humboldt, který v 19. století pro ně zavedl termín *přírodní památka*. V roce 1899 byl u nás vydán první přehled památných stromů v Čechách, a to českým lesníkem a historikem Janem Evangelistou Chadtem Ševětínským, který tento přehled stále rozšiřoval, až dospěl (za vydatné pomoci četných dopisovatelů) k zevrubnému soupisu „*Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*“ vydanému v Písku v roce 1913, který se stal dodnes nepostradatelným podkladem pro veškerou následující péči o památné stromy. Historie ochrany a údržby památných stromů se v našich končinách na počátku 20. století také úzce

²³³ HEINZ, S., *Keltské symboly*, s. 137.

²³⁴ REŠ, B., *Památné stromy*, s. 10.

pojí se vznikem a prací *okrašlovacích spolků* (Svatých česky okrašlovacích spolků byl založen v Praze v roce 1904).²³⁵

Za první Československé republiky byl v roce 1920 vydán tzv. *přídělový zákon*, jehož 20. paragraf se mohl využívat na ochranu památných stromů. Do té doby byla případná ochrana stromů přímo závislá na vůli vlastníků pozemků. Zlepšení situace ochrany přinesl až v roce 1956 přijatý zákon č. 40/1956 Sb. o ochraně přírody. V této sbírce byly památné stromy vyhlášeny za chráněné *přírodní výtvořy* nebo *přírodní památky*. Poslední právní úpravou 20. století se stal Zákon č. 114/1992 o ochraně přírody a krajiny. Tímto právním dokumentem byla v jeho IV. části definována samostatná kategorie *památné stromy*. Jejich zabezpečením se zabývají §46, §47, §55 a §56. §46 vymezuje pojem „památné stromy“ a jejich ochranná pásma. §47 se zabývá evidencí a označováním památných stromů. §55 pojednává o záměrech na vyhlášení památných stromů a §56 řeší výjimky ze zákazů činností v ochranném pásmu památných stromů.²³⁶

Pro znalce a milovníky památných stromů je velmi zajímavé vyhodnocování památných stromů z hlediska možností záchřany genofondu a jeho reprodukce, které provádí Výzkumný ústav okrasného zahřadnictví v Průhonicích u Prahy ve spolupřáci s Agenturou ochřany přírody a krajiny ČR. Z kulturně historického pohledu by totiž případné potomstvo například Svatováclavského dubu neslo s sebou i jakýsi neoddělitelný kulturní náboj vážící se k matečnému stromu.²³⁷

²³⁵ REŠ, B., *Památné stromy*, s. 10-13.

²³⁶ Ibidem, s. 13-14.

²³⁷ Ibidem, s. 48.

5.3 Vztah dnešní společnosti k památným stromům

Jsou zde, na této planetě, už více než 400 miliónů let a člověk je s nimi ve svém o mnoho mladším vývoji neoddělitelně spjat. Jsou nejmohutnějšími organismy na zemi a zcela dominující formou života. Mohou dorůstat výšky přes 160 metrů a žít i více než 5000 let. Díky jejich schopnosti čerpat oxid uhličitý z atmosféry, asimilovat uhlík a uvolňovat kyslík se mohly vyvíjet další druhy organismů a mezi nimi i my, lidé.²³⁸ Ne každý člověk vnímá skutečnost (nebo si ji vědomě nechce přiznat), že zatímco stromy mohou žít bez lidí, tak existence lidstva bez stromů možná není. Například zdravý dospělý jedinec dubu pokryje denní spotřebu kyslíku více než 50 lidí.²³⁹ Současná konzumní společnost funguje na základě nadprodukce pravěkých lesů. A to nejen kvůli chemickému složení vzdušného obalu Země. Vždyť i ropa a uhlí vznikly přeměnou z organické hmoty nerozložených kmenů stromů.²⁴⁰ Bohužel ztrátu přímého propojení s přírodou provází dnes velká necitlivost a neúcta k našemu jedinému životnímu prostředí.

Stromy, obrazně řečeno, jsou pokračováním země. Jejich vyobrazování patří k základním a nejstarším symbolům lidstva.²⁴¹ Vyrůstají ze země nejen proto, že k tomu byly předurčeny, ale také díky „síle“ země. Jejich krása a mohutnost je důkazem „síly místa“, s nímž je strom spojen. Taková místa bývají zahrnuta láskou a péčí „místních“ lidí. Dnes jsou v České republice tyto mimořádně významné stromy, jejich skupiny a stromořadí podle § 46 zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny vyhlášovány za památné stromy. Mezi nimi najdeme nejčastěji lípy a duby. U dubu, jak jsme si ukázali, je to dáno úctou k jeho domnělým i skutečným vlastnostem z hlediska působení hromovládce, u nejrozšířenější lípy je to díky jí připisovaným ochranným vlastnostem.

Zmíněné kulturně historické vazby stromu v krajině či v sídelním místě však nejsou jediným důvodem, proč se k nim obracíme. Staré stromy jsou také nepostradatelným krajinnotvorným, ekologickým a v neposlední řadě i biologickým prvkem. Pro nás, lidi moderní doby, je velmi užitečné, když si uvědomíme, že délka našeho života a života stromu je odlišná. Stromy žijí v mnohem delších časových periodách.²⁴² My lidé tedy nemáme možnost příliš užívat stínu stromu, který jsme zasadili. Toto vědomí by v nás mělo být vždy přítomné. Vždyť pochopení rostliny skrze její charakteristické rysy nám pomůže pamatovat si

²³⁸ COOMBES, J. A., *Stromy. Příroda v kostce*, s. 8.

²³⁹ KREMER, P. B., *Stromy. Průvodce přírodou*, s. 278.

²⁴⁰ REICHHOLF, J., *Les. Ekologie středoevropských lesů*, s. 23-30.

²⁴¹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 17.

²⁴² REICHHOLF, J., *Les. Ekologie středoevropských lesů*, s. 30.

její účinky, prohloubí naše vědomosti a podnítl osobnější a živější vztah k ní a naopak bez alespoň formálních příležitostných kontaktů s ní je snadné opět upadnout do bezmyšlenkového a nerozumného chování k rostlinné říši.²⁴³

Při celosvětovém upírání pozornosti laické veřejnosti směrem k likvidaci tropických pralesů si neuvědomujeme, že tento proces díky vysoké poptávce po dřevu-materiálu již na území Evropy proběhl v období starověku až raného středověku.²⁴⁴ A že to není jen problém deštných pralesů, ale že se jedná spíše o problém velkoplošného lidského zásahu do životního prostředí celé planety, a to ve velmi krátkém časovém horizontu. Strom ovšem nemá jen hodnotu objemu svého dřeva a biologické hodnoty, má hodnotu délky celého svého životního cyklu, ve kterém je schopen zaznamenávat různé strasti a příkoří, jež se mu děla, stejně tak jako období prosperity a přízně, jež se mu dostalo (díky jeho letokruhové kronice). Pokud chceme pokácet stoletý strom, pokácíme s ním i celá „jeho“ staletí, která v sobě uchovává. Strom tak spoluvytváří „paměť místa“ a pokud jej odstraníme, odstraníme s ním i tuto paměť. A se ztrátou takovéto paměti ztrácí člověk svou identitu, svou totožnost a tak ztrácí i sám sebe.²⁴⁵

Úcta, jež je stromům prokazována dnes, souvisí do značné míry s jejich praktickou užitečností. Viz prosba stromu umístěvaná do ceněných porostů ve 20. století:

Milý člověče.

Jsem dárcem tepla ve Tvém krbu za chladných nocí

A dárcem přívětivého chládku v žáru letního slunce.

Já jsem dal trámovi Tvému obydlí a desku Tvému stolu.

Ze mne je lože, ve kterém spáváš, i kleč Tvého rádlu.

Já jsem dodal topírku do Tvé sekery a laťky do Tvého plotu.

Ze mne je dřevo Tvé kolébky i Tvé rakve, jsem tím,

Čím pro blahobyť je chléb a pro krásu svět.

Poslyš tedy mou prosbu:

Nedovol nikdy, aby se se mnou zacházelo tak, abych zahynul!

Jejich dřevo je nejen surovinou a palivem, ale i plody mohou být potravou a strom ve své každé jednotlivosti může být zdrojem léčivých substancí.²⁴⁶ Stromy rovněž sloužívají jako přirozené místo k setkávání a odpočinku i jako orientační bod v krajině.²⁴⁷

²⁴³ CRUDENOVÁ, L., *Herbář tajemných rostlin*, s. 64-65.

²⁴⁴ COOMBES, J. A., *Stromy. Příroda v kostce*, s. 7.

²⁴⁵ SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, s. 34.

²⁴⁶ Ibidem, s. 31.

²⁴⁷ HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, s. 71.

Vnímání stromu jako bytosti, kterou „navzdory“ své nepohyblivosti je, stejně jako význam při znázorňování vnitřní i vnější struktury světa, vzalo již dnes „za své“. Jistě i my máme „památné stromy“, čteme si o léčivé energii stromů a naše nauky se hemží stromečkovými schémata, v tom všem je však patrná spíše rozpolcenost našeho bytí, která umožňuje vše podstatné popisovat, nikoli však prožívat a prociťovat.²⁴⁸ Vztah se nám tak scvrkává na starost o stromové porosty jako o plíce našeho dušného světa.

Ke každému stromu musíme pokaždé přistupovat jako k individualitě a respektovat ho jako živý cítící organismus. Vždyť jako dva lidé nejsou stejní, zrovna tak ani dva duby nezosobňují úplně totéž a ani nemají naprosto shodné vlastnosti.²⁴⁹ Ale naštěstí pro lidstvo jsou mezi dnešní populací stále ještě optimističtí vědečtí pracovníci, kteří zkoumají signály vysílané rostlinami a zabývají se biokomunikací. Například Bernd Fischer, člen takto zaměřeného kroužku, existujícího v Ulmu ve Spolkové republice Německo, pronesl:

*„...naučili jsme se, že zvířata nejsou věci. Jednou přijdou na řadu rostliny a přestanou být bezprávné. Pochopíme, že jsou schopné vnímat, že komunikují, že to jsou živí tvorové stejně jako lidé, jako zvířata.“*²⁵⁰

Díky mé praxi v oboru péče o dřeviny mohu k výše uvedené citaci konstatovat několik faktů. Jednak, když se provádí přesadba rostliny více jak pět let staré, je nutné při novém vsazování dodržet její předchozí směrovou orientaci ke světovým stranám. Pokud toho nedbáme, následují po několik roků růstové potíže rostliny. Z toho vyplývá, že nejen živočichové, ale i rostliny mají buňky uchovávající data – paměť. Dalším praktickým důkazem je existence jejich „mozkových“ center za apikálními pupeny (vrcholové růstové). Každý zahradník, který má na své zahradě stromy a snaží se o jejich redukční ořezání, si jistě všiml jejich reakce na tento čin, zvláště pokud při řezu odstranil i terminální výhon (průběžný vrcholový prut). Strom jakoby reagoval zmateně, jakoby zapomněl, jak původně rostl a jak má růst dále. Projevuje se tím, že všechny výhony nasměruje vzhůru k nebi a roste jako zapíchnuté březové koště. To samé by se dělo i pod zemí, pokud bychom odstranili toto centrum, mající na starosti správný růst, na kotvicím kořeni. Dalším příkladem může být kvetení rostlin. Každý z nás, kdo chodí do přírody, si jistě všiml, že rostliny každý rok kvetou v jinou dobu. Je pochopitelné, že mají už geneticky zafixovanou, díky historicky stálé přímé vazbě na přírodní děje (na rozdíl od lidí), schopnost pružně reagovat. Jak ale vědí, která doba je pro kvetení ta správná, aby měli včas plody? Určitě je nedoceněná (i proto, že je neviditelná) jejich schopnost pružné reakce na změny klimatu, jejich přizpůsobování se prudkým změnám teplot,

²⁴⁸ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 182-183.

²⁴⁹ LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, s. 12.

²⁵⁰ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, op. cit., s. 22.

např. uzavřením povrchových průduchových buněk. Snad nejpřesvědčivějším argumentem o tom, že nejen živočichové, ale i rostliny jsou živými organismy, jsou různá měření jejich energetických potenciálů. Osobně jsem byl svědkem jednoho takového měření, ke kterému nám stačil pouhý citlivější ampérmetr (v některých vyspělých zemích západní Evropy používají pro stanovení provozní bezpečnosti starých stromů laserové počítačem řízené přístroje). Změřili jsme energetický proud u několika stromů a výsledky byly překvapující. Nejen, že každý druh dřeviny má jinak silné energetické pole, ale jeho náboj (+ / -) závisí i na jeho věku a vitalitě. U nemocných a odumírajících jedinců jsme zaznamenali i opačné pólové hodnoty. I když už umíme stromům pomoci z hlediska zajištění výživy a statické bezpečnosti, určitě v nich máme nevyčerpaný zdroj poznání, který je důležitý pro naši snahu o trvale udržitelný rozvoj lidské společnosti v rámci naší planety.

Jen je pro nás všechno velká škoda, že takové vstřípení kulturní změny ve vnímání životnosti rostlin a jejich posun do úrovně vnímání životnosti pohybujících se zvířat je dlouhodobý proces a není jisté, zda v našem konzumním období přijde včas... Podobného rázu je vyjádření G. Preuschoffové, ve kterém říká, že stromy jsou pokožkou země. V příkladu uvádí, že když se zničí větší část kůže, zabije to celý organismus, což je jako moudrý vývod vědeckých argumentů pochopitelný snad co nejširší veřejnosti.²⁵¹

Pozitivním momentem je, že veřejnosti je stále úspěšněji vštěpováno, že do snahy o udržení stability určitého životního komfortu patří i péče o vzrostlou zeleň na celé naší planetě. Vždyť právě ona tvoří základnu klimatické stability nezbytné pro náš život, a proto na ní nesmíme pohlížet jen jako na ekonomickou komoditu. Je nejvyšší čas uvědomit si svou dominantní roli, kterou zde hrajeme, a zodpovědnost za veškerý život na naší planetě, která tak na nás padá, a více propojovat naše fungování s ostatními formami života. Jedna ze zásad dnešních ekologických hnutí z těchto myšlenek vyplývající proto je: „Myslet globálně, jednat lokálně.“ Např. sázení nových stromků a péče o nejbližší vzrostlou zeleň je základním předpokladem k rozvoji pocitu sounáležitosti s oklopujícími žijícími organismy.²⁵²

Dnešní právní kategorie „památné stromy“ v sobě slučuje všechny předchozí (rodové stromy, hraniční, orientační, ochranné, pamětní,...), většinou již zapomenuté funkce těchto „pamětníků“ našich lidských dějin.

²⁵¹ PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, s. 22.

²⁵² ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, s. 182-186.

Trefným závěrem do náplně této kapitoly mi připadá citát Dr. Sejjed Hossein Nasra: *„Je velký rozdíl mezi pohanstvím středozevního světa, modlářstvím stvořených věcí, proti němuž křesťanství bojovalo, a „naturismem“ Severoevropanů, pro něž má příroda symbolickou a duchovní zkušenost. Znovuobjevení panenské přírody pomocí tradičních principů by znamenalo opětné sjednocení symbolického významu přírodních forem a vývoje duchovní sympatie k přírodě, což nemá nic společného ani se starověkým pohanstvím ani s modlářstvím... Znamenalo by obnovu vztahu člověka k jeho domovu v kosmu.“*²⁵³

Myslím si, že nemusíme zrovna všichni chodit za stromy a objímat se s nimi, zvláště pokud nejsme schopni jejich energii vnímat a čerpat. Ale ve shodě s autorem uvedeného citátu si myslím, že pokud se člověk v dnešní uspěchané době dokáže alespoň na chvíli zastavit a zadívat se kolem sebe, může pochopit mimořádnou jedinečnost stromu, která každému může následně napomoci k urovnání myšlenek a ke srovnání svých stupínků životních hodnot.

²⁵³ ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, cit., s. 194.

6 Závěr

V práci jsem se pokusil z dostupných pramenů poskládat mozaiku, která by alespoň nastínila mýtické vnímání jednoho z velikánů říše stromů, a to dubu, lidmi. Jeho uctívání a obraz, jenž si o něm lidé vytvořili, se s určitými obměnami nese přes staletí až k dnešní době tak málo orientované na přírodu, kde přežívá ve formě pověr, úsloví, či na druhé straně v podobě zákonů o ochraně památných stromů, které mají alespoň částečně navrátit úctu k jednotlivým stromovým velikánům. Z toho vyplývá, že jsem se pokusil shrnout a doložit vnímání dubu v průběhu posledních 2000 let. Je více než zřejmé, že čím hlouběji do minulosti se pokoušíme nahlédnout, tím více se musíme opírat o skutečnosti zaznamenané a dochované z pozdějších dob nebo o nálezy a více či méně deduktivní dohady archeologů. Přestože jsou skutečnosti dávných dob částečně stále zamlženy, budeme-li vycházet z toho, co se zatím podařilo zjistit, můžeme získat konkrétnější obraz, který byl cílem mé práce. Ač můj původní záměr byl napsat práci co nejvíce syntetického charakteru, postupně jsem se dostával spíše do oblasti „nepevných půd“. Čím hlouběji jsem bádal, tím více mi bylo jasné, že má práce získává odlišný rámeček. Přijde mi, že z jednotlivých zpráv, coby střípků, se mi nepodařilo sestavit mozaiku o jasných konturách, ale spíše obraz nikde nekončící hvězdné oblohy. Trefně se k takovému sběru vyjádřili bratři Grimmové: „...mýtické se podobá malým kouskům roztráštěného drahokamu, které leží rozházené na půdě porostlé trávou a květy a odhalí je pouze oko, které se dokáže ostřeji dívat.“²⁵⁴

Svou práci jsem rozdělil do tří tématických okruhů. V prvním okruhu jsem se věnoval především historickému průřezu tématu. Původně měly být v této práci stěžejním okruhem kapitoly s mýtickým obsahem. V posledním tématickém celku jsem se snažil o znázornění posunu pohledu společnosti na dub od lidí doby prehistorické až po dobu dnešní.

Fakt, že strom a člověk se od lidské nepaměti stýkali a ovlivňovali se, byl pro mě nezpochybnitelný, a tak jsem se ve své práci zaměřil na různé způsoby kontaktů člověka se stromem. Nevěnoval jsem se ale uctívání dubu na celém světě, ale zaměřil jsem se na slovanská etnika a to jednak díky mým jazykovým schopnostem, nabytých i při studiu slavistiky, jednak díky mému zájmu o historii Slovanů. Přes toto užší vymezení jsem se však nevyhnul přesahům do příbuzných kulturních oblastí, když jsem to považoval za nezbytné pro oporu mých tvrzení, nebo pro osvětlení problému v širších souvislostech. Z mých pramenných toulek vyplynula skutečnost, že přes odlišnost i geografickou vzdálenost kultur byl jejich vztah ke stromům obdobný. Prokázal jsem, že uctívání, konkrétně dubu, byl

²⁵⁴ LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklór a folkloristika*, opak. cit., s. 59.

fenomén provázející ve svém vývoji naprostou většinu indoevropských etnik. V našem kulturním kontextu byl vnímán jako atribut nejvyšších nebeských božstev. Jeho prostřednictvím byla uctívána hromovládná božstva. U Slovanů bylo toto tradiční spojení dubu neoddělitelně svázáno s blesky vrhajícími nejvyšším bohem slovanských etnik – Perunem, jak to dokazují dochované prameny i toponomastika. Poukázal jsem, že tato úcta k dubu byla v době potlačování přírodních vazeb provázána s budováním kultovních objektů. Na základě dochovaných tradovaných folklórních obyčejích jsem doložil provázanost uctívání dubu s obřadními prosbami o úrodu a snahu křesťanských kněží (především na Balkánu) o synkrezi tohoto kultu. Stále sílící tlak evropského křesťanství jsem doložil proměnou uctívání dubu, kdy začal probíhat posun od intuitivní duševní strany směrem k racionálnějšímu vnímání hodnot. Při snaze o zachycení vývoje legislativní ochrany uctívaných stromů v Českých zemích jsem poukázal na skutečnost dlouhotrvající kontinuity tohoto vztahu. Že tato silná vazba na dub měla různá opodstatnění jsem rozebral na folklórním materiálu, jehož prostřednictvím popisují prokazatelné i nadpřirozené vlastnosti, které Slované dřevině připisovali. Pohled dnešní společnosti na státními orgány chráněné stromové mohykány navozuje pocit nejednotné postojové rozháranosti s převažující složkou upřednostňující konzumní materialistický přístup k dané problematice.

Vnímání dubu jsem postavil do několika rovin. V první rovině ho stavím do světla botanických charakteristik, kde vyzdvihuji jeho biologické přednosti, jako jsou jeho fyzické parametry, věkovitost, plodnost, léčivé účinky a klimatická funkce. V metafyzické rovině vyzdvihuji jeho aerochemický vliv na duševní rovnováhu člověka, který je přímo závislý na přírodních zákonitostech a jevech. V rámci této roviny jsem se prostřednictvím mýtů o stvoření snažil prokázat postavení dubu v roli ústředního stromu při vzniku života na zemi. Dalším úhlem pohledu ze stejné roviny jsem poukázal na kmen dubu jako na možnou cestu šamanů do jiných světů v rámci jejich extatických stavů.

Díky výkladu vědního oboru etymologie se mi na příbuznosti indoevropských jazyků celkem přesvědčivě podařilo doložit vývoj slova dub a jeho vazbu na Indoevropany uctívané božstvo.

Prioritou mého bádání se tak stala snaha o zachycení co nejširšího úhlu pohledu předkřesťanských společností na fenomén dub. Vyhodnotil jsem ho jako mýtickou strukturu osy světa, jako šamanskou cestu do jiných světů, jako symbolického zástupce hromovládných sil i jako přírodní organismus o svých specifických charakteristikách. I když jsem rozhodně toto téma úplně nenaplnil, ani nevyčerpal všechny existující zdroje a je možné ho dále

rozšiřovat a opravovat, dovolím si prohlásit, že jsem dospěl k některým docela překvapivým závěrům.

Překvapujícím faktem, a to zřejmě nejen pro mě, bylo zjištění, že výskyt dubu v pramenných zdrojích tolik převyšuje ostatní dřeviny, včetně u nás národně vyprofilované lípy.

Dalším z mála těžko vyvratitelných vývodů, které z mé práce vyplývají, je, že uctívání dubu se týkalo celé Evropy, a potažmo tak i většiny indoevropských etnik, a to díky spojování s působením nejvyšších božských sil. Zcela prokazatelné je to díky předloženým pramenům a zachyceným folklórním dozvukům.

Rovněž jsem doložil, že stromový kult byl pevně svázán s předkřesťanským, přírodním založením archaických společností. Jejich vztah ke staletí každoročně ožívajícímu organismu byl jedním ze základních stavebních pilířů v jejich cyklickém vnímání podstaty světa.

Zdárná byla snaha poukázat na fakt, že věkovité stromy, tak jak byly životně nepostradatelné pro naše předky, jsou nepostradatelnými i dnes pro nás. Ačkoliv jsou pro většinu z nás jen mlčícími svědky stavu vývoje našeho životního prostředí vytvářejícími pro nás životní prostor, dokazují nám svou vitalitou a symbiózou s ostatními životními formami, že jsou nedílnou významnou složkou možné cesty rozvoje při uchování bohatosti životních forem na zemi.

Tak jako každý člověk se snaží nalézt a mít své místo na tomto světě a stále se k němu vrací, tak i veškeré společnosti se snaží o nalezení a udržení jakési stability svého řádu. A tak jedním z vývodů mé práce je, po srovnávání vnímání stromů námi a našimi předky, že všichni lidé každé doby v nich hledali a také nalézali pocit jakési jistoty nezbytné pro uchování mírového a rovnovážného vývoje lidstva.

7 Prameny a literatura

Prameny v latince:

1. *Epos o Gilgamešovi*, přel. Prosecký, J., Hruška, B., Rychtařík, M., Praha 2003.
2. *Fontes historiae religionis Slavicae*, Meyer, C. H. (ed.), Berolini 1931.
3. *Helmoldi Bozoviensis Cronica Slavorum: accedunt versus de vita Vicelini et Sidonis epistola*, Lappenberg, I. M., Schmedler, B. (edd.), Scriptores rerum Germanicarum, Hannoverae et Lipsiae 1909.
4. *Helmolda kněze Buzovského Slovanská kronika*, přel. Vrátný, K., Praha 1947.
5. *Hodoporicon*, Butzbach Johannes, klášter v Maria Laach, 1506.
6. Homéros, *Odyseia*, přel. Vaňorný, O., Praha 1967.
7. *Kalevala*, přel. Holeček, J., Praha 1999.
8. *Magnae Moraviae Fontes Historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*, Bartoňková, D., Havlík, L., Ludvíkovský, J., Masařík, Z., Večerka, R. (edd.), Brno 1967.
9. SNORRI, STURLUSON, *Edda. Sága o Ynglízích*, přel. Kadečková, H., Praha 1988.
10. *Z kroniki Sarmaciji europskiej Alexandra Gwagnina z Werony*, Turowski, K. J. (ed.), Kraków 1860.

Prameny v cyrilici:

1. КАРАЦИЋ, В. С., *Српске народне пјесме I.*, Београд 1964.

Literatura v latince:

1. ALTMANN, N., *Posvátné stromy*, Praha: Volvox Globator 2002.
2. BÁRTA, V., „Boží muka a dub u rodiště Jana Žižky“, in: *Český lid*, 1911/20.
3. BELAJ, V., *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb 1998.
4. BERANOVÁ, M., *Slované*, Praha: Panorama 1988.
5. BRÜCKNER, A., *Mitologija słowiańska*, Kraków 1918.
6. COOMBES, J. A., *Stromy. Příroda v kostce*, přel. Menclová, R., Praha: KK 2006.
7. CRUDENOVÁ, L., *Herbář tajemných rostlin*, přel. Müllerová, J., Praha: Volvox Globator 1999.
8. ČEMAN, R., *Živý svět – ROSTLINY*, Bratislava 2001.
9. DVOŘÁK, K., *Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho hodoporicon*, Praha: UK 1975.

10. ELIADE, M., *Mefisto a androgyn*, přel. Vízner, J., Praha 1997.
11. ERBEN, K. J., *Kytice*, Praha: SPN 1949.
12. HAGENEDER, F., *Velká kniha stromů. Duch stromů*, přel. Dobrovská, W., Praha: Fontána 2003.
13. HEINZ, S., *Keltské symboly. Magická síla symbolů*, přel. Bosáková, E., Olomouc: Fontána 2002.
14. HRUŠKOVÁ, M., *Kult stromů v zemích Koruny české*, Praha: Abonent ND 2005.
15. KARNAUCHOVA, I. V., *Baba Jaga a jiné pohádky*, přel. Psůtková Zdeňka, Praha 2008, s. 217.
16. KORBELÁŘ, J., ENDRIS, Z., *Naše rostliny v lékařství*, Praha: Avicenum 1990, s. 130.
17. KOŘENSKÝ, L. J., *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*, Praha: Bystrov a synové 1997.
18. KREMER, P. B., *Stromy. Průvodce přírodou*, přel. Poláček, J., Praha: KK 1995.
19. LAVENDEROVÁ, S., FRANKLINOVÁ, A., *Magické rostliny*, přel. Čížková D., Praha: Volvox Globator 1999.
20. LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O., *Folklor a folkloristika*, Bratislava: Smena 1982.
21. LETTENBAUER, W., *Der Baumkult bei den Slawen. Vergleichende volkskundliche, kultur- und religionsgeschichtliche Untersuchung*, München 1981.
22. OVSEC, D., *Slovanska mytologija in verovanje*, Ljubljana 1991.
23. PREUSCHOFFOVÁ, G., *Léčivá síla stromů*, Praha: Ivo Železný 1996.
24. PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M., *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2000.
25. REICHHOLF, J., *Les. Ekologie středoevropských lesů*, Praha 1999.
26. REŠ, B., *Památné stromy*, Praha: AOPK ČR 1998.
27. SALOCHER, P., BUCHSER, D., *Léčivá energie stromů*, Praha: Ivo Železný 1998.
28. STORL, W., D., *Magické rostliny Keltů*, přel. Černá, E., Praha: Volvox Globator 2004.
29. STROUPEŽNICKÝ, L., *Z Prahy a venkova*, Praha 1949, s. 71.
30. STRZELCZYK, J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 1998.
31. TRÁZNÍK, K., *O stromech a lidech*, Praha: N Press 1999.
32. TYDLITÁTOVÁ, V., *Stromy ve starozákonní tradici*, Středokluky 2008.
33. URBÁNCZYK, S., *Dawni Słowianie – wiara i kult*, Wrocław 1991.
34. VÁŇA, Z., *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha: Panorama 1990.

35. VĚTVIČKA, V., *Herbář pod polštář*, Praha: Jan Vašut 2008.
36. ZENTRICH, A., J., JONÁŠ, J., *Věčně zelené naděje*, Most: Dialog 1990.
37. ZÍBRT, Č., „Fr. J. Vaváka Zpráva o mocech bylin a koření z r. 1767“, in: *Český lid*, 1908/17.

Literatura v cyrilici:

1. АГАПКИНА, Т. А., „«Дуб» Из словаря «Славянские древности»“, in: *Славяноведение*, 1999/6, s. 94-99.
2. АГАПКИНА, Т. А., ТОПОРКОВ, А. Л., „Материалы по славянском язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев)“, in: *Литература Древней Руси. Источниковедение*, Ленинград 1988, s. 224-235.
3. АФАНАСЬЕВ, А., *Мифы, поверья и суеверия славян. Поэтические воззрения славян на природу*, 2, Москва 2002.
4. БОРОВЬСКИЙ, Я. Е., *Мифологический мир древних киевлян*, Киев 1982.
5. ВЕЛЬМЕЗОВА, Е. В., *Чешские заговоры. Исследования и тексты*, Москва 2004.
6. ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., ИВАНОВ, В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-тифологический анализ праязыка и протокультуры*, 2, Тбилиси 1984.
7. ИВАКИН, Г. Ю., „Священный дуб языческих славян“, in: *Советская этнография*, 1979/2, s. 106-115.
8. КУЛИШИЋ, Ш., ПЕТРОВИЋ, С., ПАНТЕЛИЋ, Н., *Српски митолошки речник. Друго, допуњено издање*, Београд 1998.
9. НИКОЛАЕВ, Л. Г., СТРАХОВ, А. Б., „К названию бога-громовержца в индоевропейских языках“, in: *Балтославянские исследования*, 1985, Москва 1987, s. 149-161.
10. ПЕТРОВИЋ, С., *Српска митологија I. Систем српске митологије*, Ниш 2000.
11. ПОПОВ, Д., ПОПОВ, Р., СТОЙНЕВ, А., ВАСИЛЕВА, М., *Българска митология. Енциклопедичен речник*, София 1994.
12. РЫБАКОВ, Б. А., *Язычество древней Руси*, Москва 1987.
13. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Агапкина, Т. А., Виноградова, Л. М., Петрухин, В. Я., Толстая, С. М. (edd.), Москва 1995.
14. СОБОЛЕВ, А. Н., *Мифология славян*, Санкт-Петербург 1999.
15. ТОЛСТОЙ, Н. И., „Священный дуб“, in: *Очерки славянского язычества*, Москва 2003, s. 481-488.

16. ФРОЯНОВ, И. Я., *Древняя Русь. Опыт исследования социальной и политической борьбы*, Москва – Санкт-Петербург 1995.